ΕΣΤΙ ΕΚ ΤΗΣ ΠΡΑΣΙΑΔΟΣ ΛΙΜΝΗΣ ΣΥΝΤΟΜΟΣ ΚΑΡΤΑ ΕΣ ΤΗΝ ΜΑΚΕΔΟΝΙΗΝ[1] (Ἡροδ. V, 17)

Στὴν παράγραφο 17 τοῦ πέμπτου βιβλίου τοῦ Ἡροδότου, ποὺ ἀναφέρεται στὴν ἀποστολὴν ἀπὸ τὸ Μεγάβαζο πρέσβεων πρὸς τὸ βασιλέα τῆς Μακεδονίας Ἀμύντα Α′ (540-498), μετὰ τὴν ὑποταγὴ τῶν Παιόνων στοὺς Πέρσες στὰ 513 π.Χ., περιέχεται ἡ ἀκόλουθη περιγραφὴ τῆς διαδρομῆς ποὺ θὰ ἀκολουθοῦσαν οἱ πρέσβεις ξεκινώντας ἀπὸ τὴν Πρασιάδα λίμνη: «Ἔστι δὲ ἐκ τῆς Πρασιάδος λίμνης σύντομος κάρτα ἐς τὴν Μακεδονίην· πρῶτα μὲν γὰρ ἔχεται τῆς λίμνης τὸ μέταλλον ἐκ τοῦ ὕστερον τούτων τάλαντον ἀργυρίου Ἀλεξάνδρῳ ἡμέρης ἑκάστης ἐφοίτα, μετὰ δὲ τὸ μέταλλον Δύσωρον καλεόμενον οὖρος ὑπερβάντι[2] εἶναι ἐν Μακεδονίῃ».

Στὴν προηγούμενη παράγραφο 16 τοῦ ἴδιου βιβλίου, ποὺ ἀναφέρεται στὴν ὁμάδα τῶν Παιόνων ποὺ κατοικοῦσαν μέσα στὴ λίμνη Πρασιάδα, παρέχεται ἡ πληροφορία ὅτι γιὰ τὴν ὑποστήλωση τῶν λιμναίων ἐγκαταστάσεών τους οἱ Παίονες αὐτοὶ «ἐκόμιζον (σταυροὺς) ἐξ οὔρεος τῷ οὔνομά ἐστι Ὄρβηλος». Τὰ παραπάνω δύο χωρία τοῦ Ἡροδότου συμπληρώνουν τὸ ἕνα τὸ ἄλλο καὶ καλύπτουν μαζὶ γεωγραφικὴ ἔκταση εὐρύτερη ἀπὸ αὐτὴ ποὺ ἐκτείνεται περὶ τὸν ἄξονα Πρασιὰς - Μακεδονία (V,17), ἀφοῦ παρέχουν στοιχεῖα ποὺ προσδιορίζουν τοπογραφικὲς σχέσεις ἀνάμεσα στὴ Μακεδονία καὶ σὲ μία τριμερῆ γεωγραφικὴ ἑνότητα ποὺ συνθέτουν ἕνα βατό, μεταλλοφόρον ὄρος, τὸ Δύσωρον, μία κατοικούμενη λίμνη, ἡ Πρασιάς, καὶ ἕνα ὄρος ποὺ προσφέρεται γιὰ ξύλευση, ὁ Ὄρβηλος (V, 16, 17).

Ἀπὸ τὰ τρία μέρη τῆς ἑνότητας αὐτῆς τὸ Δύσωρον δὲν εἶναι γνωστὸ ἀπὸ ἄλλες πηγές[3]. Ἡ Πρασιὰς ἀναφέρεται καὶ αὐτὴ μόνο ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο, στὰ παραπάνω δύο χωρία, σὲ σχέση μὲ τὸ Δύσωρον (V, 17) καὶ τὸν Ὄρβηλον (V, 16), καθὼς καὶ στὴν περιγραφὴ τῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ Μεγαβάζου ποὺ

---

1. Ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν κ. Δ. Κανατοούλη, ὑφηγητὴ τῆς Ἱστορίας τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Θεσσαλονίκης, ποὺ εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ διαβάσῃ τὸ χειρόγραφο τῆς παρούσης ἐργασίας καὶ νὰ μοῦ δώσῃ πολύτιμες συμβουλές, ποὺ μὲ βοήθησαν ὥστε νὰ ἀποφύγω οὐσιῶδες σφάλμα καὶ νὰ ἐπιτύχω βελτίωση τῆς μορφῆς της.

2. Σύμφωνα μὲ τὴ διόρθωση Abicht, ἀντὶ τῆς γραφῆς τῶν κωδίκων «ὑπερβάντα»· πρβλ. σ. 6 καὶ ὑποσημ. 2 αὐτόθι.

3. Τὸ ἀναφέρει μόνο ὁ Σουΐδας (λ. Δύσωρον), χωρὶς ὅμως νὰ προσθέτῃ κάτι.

ὁδήγησαν στὴν ὑποταγὴ στοὺς Πέρσες τῶν παιονικῶν πόλεων, ὅταν ὁ Μεγάβαζος, ἀντὶ νὰ προσβάλη τὸ παραθαλάσσιο πέρασμα ποὺ φύλαγαν οἱ Παίονες, ἀκολούθησε «τὴν ἄνω ὁδὸν» καὶ κυρίευσε τὶς ἀφύλακτες πόλεις τους καὶ «οὕτω δὴ Παιόνων Σιριοπαίονές τε καὶ Παιόπλαι καὶ οἱ μέχρι τῆς Πρασιάδος λίμνης ἐξ ἠθέων ἐξαναστάντες ἤγοντο ἐς τὴν Ἀσίην. Οἱ δὲ περὶ τὸ Παγγαῖον ὄρος καὶ Δόβηρας καὶ Ἀγριᾶνας καὶ Ὀδομάντους καὶ αὐτὴν τὴν λίμνην Πρασιάδα οὐκ ἐχειρώθησαν ἀρχὴν ὑπὸ Μεγαβάζου» (V, 15)[1].

Ἀντίθετα ὁ Ὄρβηλος εἶναι γνωστὸς ὄχι μόνον ἀπὸ τὸ χωρίο τοῦ Ἡροδότου V, 16, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλα κείμενα ἱστορικά[2], γεωγραφικὰ[3] καὶ ποιητικά[4], σὲ κανένα ὅμως ἀπὸ αὐτὰ δὲν ἀναφέρεται σὲ συνάρτηση τοπογραφικὴ μὲ λίμνη. Μὲ ἄλλα λόγια, στοιχεῖα ποὺ νὰ προσδιορίζουν τὶς τοπογραφικὲς σχέσεις μεταξὺ τῶν μερῶν τῆς γεωγραφικῆς ἀλληλουχίας Μακεδονία-Δύσωρον-Πρασιὰς-Ὄρβηλος παρέχονται μόνο ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο, πράγμα ποὺ καθιστᾶ ἀδύνατη τὴν ἐπαλήθευσή τους μὲ ἀντιπαραβολὴ μὲ ἄλλες πηγές. Στὸ δυσμενὲς αὐτὸ γιὰ τὴν ἔρευνα προηγούμενο ἦρθαν νὰ προστεθοῦν ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ ἡ ἀναζήτηση τῶν ἀνατολικῶν συνόρων τῆς «Μακεδονίας» τοῦ κειμένου V, 17, σὰν προϋπόθεση ποὺ θὰ βοηθοῦσε στὴν ἀνεύρεση τοῦ Δυσώρου καὶ τῆς Πρασιάδος[5], καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ ἀσυμφωνία ποὺ ἐπικρα-

1. Ἡ συναρίθμηση τοῦ θρακικοῦ φύλου τῶν Ὀδομάντων μὲ τὰ παιονικὰ τῶν Δοβήρων καὶ Ἀγριάνων ἀνάμεσα στὸ Παγγαῖο καὶ τὴν Πρασιάδα, ἐπειδὴ εἶναι ἄτοπη, ὁδήγησε τὸν Ph. E. Legrand, Hérodote, Histoires, livre V, Paris 1946, σ. 25, ὑποσημ. 4, στὴν ὑποψία ὅτι πρόκειται γιὰ παρεμβολὴ τῶν τριῶν ἐθνικῶν ὀνομάτων στὸ κείμενο.

2. Ἀρρ. Ἀνάβ. I, 1, 5· Διοδ. XX, 19, 1.

3. Στράβ. VII, ἀπόσπ. 10· Πτολ. III, 9 καὶ 11· Plin. H. N. IV, 35· Pomp. Mel. II, 17.

4. Anthol. Gr. VI, 114, 115, 116.

5. Ἡ ἀναζήτηση αὐτὴ τῶν ἀνατολικῶν συνόρων τῆς Μακεδονίας ἔδωσε ἀφορμὴ στὴν διατύπωση τῶν πλέον ἀντικρουομένων ἀπόψεων. Ὁ W. M. Leake, Travels in Northern Greece, III, London 1835, σ. 212 κ.ἑ., ὑπέθεσε ὅτι ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρεται στὰ σύνορα τῆς Μακεδονίας στὴν ἐποχὴ τοῦ Περδίκκα Β' (454-414)· ὁ Μ. Γ. Δήμιτσας, Μακεδονικά. Ἀρχαία γεωγραφία τῆς Μακεδονίας συνταχθεῖσα κατὰ τὰς ἀρχαίας πηγὰς καὶ τὰ νεώτερα βοηθήματα. Α' Χωρογραφία, Ἀθῆναι 1870, σ. 85, δέχεται τὴν ταύτιση ἀπὸ τὸν K. O. Müller, Über die Makedonen. Eine ethnographische Untersuchung, Berlin 1825, παρὰ Δήμιτσα, ἔ.ἀ., τοῦ Δυσώρου μὲ τὸ Πάικο καὶ ἀμφισβητεῖ τὴν ὀρθότητα τοῦ συνδυασμοῦ τοῦ Ἡροδότου γιὰ τὸ Δύσωρον μὲ τὴν Πρασιάδα, ποὺ ὁ ἴδιος ταυτίζει μὲ τὴ λίμνη τοῦ Ἀχινοῦ· ὁ R. W. Macan ἀναφέρεται σὲ «ἀναχρονισμὸ» ὡς πρὸς τὰ ἀνατολικὰ σύνορα τῆς Μακεδονίας, τὰ ὁποῖα δὲν ἐπεκτείνει πέρα ἀπὸ τὸν Ἀξιὸ καὶ τὸ Θερμαϊκὸ κόλπο, προϋποθέτει ὅμως σὰν δεδομένη τὴν θέση τοῦ Δυσώρου ἔξω ἀπὸ αὐτά (Herodotus, The Forth, Fifth, and Sixth Books, with Introduction, Notes, Appendices, Indices, Maps, London-New York 1895, V, 17, λ. «ὕστερον»), ἐνῶ ὁ M. Döll, Studien zur Geographie des Alten Makedoniens, Stadtamhof 1891, σ. 42 κ.ἑ., στηριζόμενος ἀπὸ τὴν μιὰ μεριὰ στὴν μαρτυρία τοῦ Ἡροδότου (V, 94) ὅτι ὁ Ἀνθεμοῦς ἤδη πρὸ τοῦ 510 ἀνῆκε στὸν Ἀμύντα Α' καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη στὴν μαρτυρία τοῦ Θουκυδίδη (II, 99) ὅτι οἱ Ἠδωνοί, ποὺ τὸν εἶχαν στὴν κατοχή τους, ἐκδιώχθηκαν πέρα ἀπὸ τὸ Στρυμόνα, ὑποστηρίζει ὅτι ἤδη στὰ 513 ἡ Μακεδονία

τεῖ ἀνάμεσα στοὺς ἐρευνητὲς γιὰ τὴ θέση τοῦ Ὀρβήλου — ἀποτέλεσμα τῆς διαφορετικῆς ἑρμηνείας ποὺ δίνει ὁ καθένας στὰ χωρία ὅπου ἀναφέρεται[1] — μὲ ἀποτέλεσμα τόσο ἡ Πρασιὰς ὅσο καὶ τὸ Δύσωρον νὰ ἀλλάξουν πολλὲς φορὲς θέση μέσα στὸ μακεδονικὸ χῶρο ποὺ ἐκτείνεται ἀνάμεσα ἀπὸ Ἀξιὸ καὶ Στρυμόνα. Οἱ λύσεις ποὺ προτάθηκαν γιὰ τὴ θέση τῆς Πρασιάδος εἶναι ὅσες περίπου καὶ οἱ λίμνες ποὺ βρίσκονται στὴν περιοχὴ αὐτή. Συνέβη ἀκόμη ἡ κάθε λίμνη νὰ θεωρηθῆ ἕνα εἶδος γνωστοῦ παράγοντα γιὰ τὴν εὕρεση τοῦ ἀγνώστου, τοῦ Δυσώρου[2], καὶ ἐπειδὴ κοντὰ σὲ κάθε λίμνη δὲν ὑπάρχει πάντα μόνο ἕνα ὄρος, ἢ καὶ ἀντίστροφα, οἱ συνδυασμοὶ ποὺ δόθηκαν δὲν εἶναι ἰσάριθμοι μὲ τὶς λίμνες ἀλλὰ περισσότεροι. Ὡστόσο γιὰ τὸ Δύσωρον προτιμᾶται σήμερα ἡ ταύτιση μὲ τὰ Κρούσια[3] ἢ τὸ Καρα-Δάγ[4], ἐνῶ γιὰ τὴν Πρασιάδα παρατηρεῖται ἀντίστοιχα μιὰ ταλάντευση ἀνάμεσα στὶς λίμνες Δοϊράνης[5] καὶ Μπουτκόβου[6], χωρὶς νὰ ἐγκαταλείπεται ὅμως καὶ ἡ λίμνη τοῦ Ἀχινοῦ[7]. Ἡ μεγάλη δυσκολία ποὺ παρουσιάζει τὸ γεωγραφικὸ πρόβλημα τῶν χωρίων τοῦ Ἡροδότου V, 16, 17 εἶναι ὅτι δίδονται σὲ αὐτὰ τοπογραφικὲς σχέσεις μεταξὺ ἀγνώστων μερῶν, ἔτσι ποὺ κανένα ἀπὸ αὐτὰ νὰ μὴ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποτελέση ἀσφαλῆ ἀφετηρία στὴν ἀναζήτηση καὶ

ἔφθανε ὡς ἐκεῖ ἔχοντας σὰν πιθανὸ ὅριο πρὸς ἀνατολὰς τὸ ὄρος ποὺ ὑψώνεται ἀνατολικὰ τῆς λίμνης τῆς Δοϊράνης· ἔτσι ταυτίζει τὸ Δύσωρον μὲ τὸ ὄρος αὐτό, δηλ. τὰ Κρούσια, καὶ τὴν Πρασιάδα μὲ τὴ λίμνη τοῦ Μπουκόβου.

1. Βλ. στοῦ M. Δ ή μ ι τ σ α, ἔ. ἀ., σ. 15-19, σχετικὰ μὲ τὴν ἔκταση τῶν διαφωνιῶν· ἐπίσης στοῦ F r. G e y e r, R. E. XIV, 671, 22 κ.ἑ. καὶ Makedonien, σ. 4, γιὰ τὸ ἴδιο θέμα ἀναφορικὰ ὄχι μόνο μὲ τὸν Ὄρβηλο, ἀλλὰ καὶ μὲ τὰ ὄρη Κερκίνη, Δύσωρον, Βερτίσκος.

2. Ὁ P h i l i p p s o n, R. E. V² (1905) 1889, 46 κ.ἑ., γράφει ὅτι ἡ ἀνεύρεση τοῦ Δυσώρου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ μὲ ποιά λίμνη ταυτίζεται ἡ Πρασιάς, ὡσὰν νὰ μὴ παρέχεται ἀπὸ τὸ κείμενο κανένα ἄλλο στοιχεῖο, ποὺ νὰ μπορῆ νὰ βοηθήση στὴν ἀνεύρεση τοῦ Δυσώρου.

3. S. C a s s o n, ἔ. ἀ., σ. 63· F r. G e y e r, Makedonien bis zur Thronbesteigung Philipps II, München-Berlin 1930, σ. 5.

4. Τὴν ταύτιση ἔκανε ὁ M. Θ. Χ ρ υ σ ο χ ό ο υ, ἔ.ἀ., σ. 25 κ.ἑ. Μὲ τὴν ἄποψή του συμφωνεῖ καὶ ὁ S. C a s s o n, ἔ.ἀ., σ. 62 κ.ἑ., χωρὶς ὡστόσο νὰ ἀποκλείη καὶ τὰ Κρούσια, αὐτόθι, ποὺ ἔχουν προτείνει οἱ K i e p e r t καὶ D ö l l· πρβλ. F r. G e y e r, Makedonien, σ. 5.

5. Ἀπὸ ὅσα γνωρίζω, πρῶτος ἔχει κάνει τὴν ταύτιση ὁ M. C o u s i n é r y, Voyage dans la Macédoine, I, σ. 93, ποὺ ὅμως ὑποστηρίζει ὅτι στὴν ἴδια λίμνη ἀνήκει καὶ ἡ ὀνομασία «Κερκινῖτις». Ὡστόσο ὁ συνδυασμὸς λίμνη Δοϊράνης - Καρα-Δὰγ (καὶ Τασλὶ-Δαγ) γιὰ τὴν Πρασιάδα καὶ τὸ Δύοωρον ἀνήκει στὸν M. Χ ρ υ σ ο χ ό ο υ, ἔ.ἀ., σ. 26, 27 κ.ἑ.

6. M. D ö l l, ἔ.ἀ., σ. 43· πρβλ. F r. G e y e r, Makedonien, σ. 5.

7. Ἡ πρόταση ἔχει γίνει ἀπὸ τὸν W. M. L e a k e, ἔ.ἀ., σ. 211. Στὸ παρελθὸν εἶχε ὀπαδοὺς (D e s d e v i s e s d u D e z e r t (1863), S t e i n (1877) κ.ο.κ.), ἀλλὰ καὶ σήμερα ἐξακολουθεῖ νὰ ὑποστηρίζεται· βλ. Izvori za starata istorija i geografija na Trakije i Makedonije. B.A.N., β' ἔκδ., Σόφια 1949, σ. 305 καὶ 309, ὑποσημ. 34. D. D e t s c h e w, Die Thrakischen Sprachreste, Wien 1957, σ. 377.

τῶν ἄλλων. Διότι ἀκόμη καὶ ὁ «Ὄρβηλος» τοῦ κειμένου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ βοηθήση στὴν ἀνεύρεση τοῦ Δυσώρου καὶ τῆς Πρασιάδος γιὰ τὸν ἑξῆς λόγο: Ἀπὸ τὶς γεωγραφικὲς πηγὲς συνάγεται ὅτι ὁ Ὄρβηλος ἀποτελεῖ μεγάλο ὀρεινὸ συγκρότημα, διότι τὸν συναντοῦμε σὲ αὐτὲς νὰ συναριθμῆται πάντα μαζὶ μὲ ἄλλα μεγάλα ὀρεινὰ συγκροτήματα, ὅπως εἶναι ἡ Ροδόπη, ὁ Αἷμος κ.ἄ., καὶ κατὰ δύο τρόπους: σὰν ὅριο ποὺ χωρίζει μεγάλες γεωγραφικὲς ἑνότητες ἢ σὰν ὀρεινὸ συγκρότημα ποὺ ἀνήκει σὲ μεγάλη γεωγραφικὴ ἑνότητα[1]. Ἀπὸ τὶς ἱστορικὲς πηγὲς διδακτικὸ γιὰ τὴ θέση τοῦ Ὀρβήλου θὰ μποροῦσε νὰ χαρακτηρισθῆ τὸ χωρίο τοῦ Ἀρριανοῦ, Ἀνάβ. 1,1,5, ποὺ ἀναφέρεται στὴν ἐκστρατεία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου κατὰ τῶν Τριβαλλῶν (Ἄνοιξη 335), ἀπὸ τὸ ὁποῖο συνάγεται ὅτι ὁ Ὄρβηλος ὑψώνεται δυτικὰ τοῦ Νέστου[2]. Παράλληλα ὅμως ἡ ἱστορικὴ ἀφήγηση τοῦ Ἀρριανοῦ δὲν προσκρούει στὴν ἔννοια τοῦ ἐκτεταμένου ὀρεινοῦ συγκροτήματος ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ τὶς γεωγραφικὲς πηγὲς γιὰ τὸν Ὄρβηλο, διότι σχετίζεται ἡ παρουσία του δυτικὰ τοῦ Νέστου μὲ τὴν πορεία τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου κατὰ μῆκος τοῦ ποταμοῦ αὐτοῦ, χωρίς, φυσικά, τὸ σημεῖο ὅπου διέβη τὸν ποταμὸν ὁ στρατός, ὅποιο καὶ νὰ ἦταν αὐτό, νὰ ὑποχρεώνη νὰ θεωρηθῆ ὅτι συμπίπτει μὲ τὴ βορειότερη ἄκρη τοῦ ὀρεινοῦ αὐτοῦ συγκροτήματος. Ἀντίθετα στὸ χωρίο τοῦ Ἡροδότου V, 16 ὁ Ὄρβηλος ἀναφέρεται ὄχι μὲ τὶς γενικότητες ποὺ μπορεῖ νὰ συναντήση κανεὶς σὲ περιγραφὴ ἑνὸς «θεωρητικοῦ γεωγράφου»[3] ποὺ μοιάζει νὰ ἐπισκοπῆ μεγάλες ἐπιφάνειες τῆς γῆς ἀπὸ μεγάλο ὕψος, ἀλλὰ μὲ τὴ λεπτομερειακὴ σαφήνεια τοῦ ὁδοιπόρου ἱστορικοῦ, ποὺ μεταδίδει συγκεκριμένες εἰδήσεις γιὰ συγκεκριμένους τόπους. Ἐφόσον ὅμως ἀπὸ τὶς ἄλλες πηγὲς ξέρουμε ὅτι τὸ ὀρώνυμο Ὄρβηλος συνδέεται μὲ μεγάλο ὀρεινὸ συγκρότημα, πρέπει νὰ συναγάγουμε ὅτι ὁ Ἡρόδοτος δὲν ἀναφέρεται σὲ ὁλόκληρο τὸ σῶμα τοῦ συγκροτήματος αὐτοῦ, ἀλλὰ ἀσφαλῶς μόνο σὲ ἕνα τμῆμα του ἢ σὲ κάποια ἀπὸ τὶς προεκτάσεις του ποὺ θὰ ἦταν τὸ γνωστὸ μέρος, ἀπὸ ὅπου οἱ ἔνοικοι τῶν λιμναίων ἐγκαταστάσεων τῆς Πρασιάδος προμηθεύονταν τὴν κατάλληλη γιὰ τοὺς «σταυροὺς» ξυλεία. Ἀλλὰ μὲ τὴν προϋπόθεση αὐτὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ

1. Πτολ. III, 9 καὶ 11· πρβλ. Στραβ. VII, ἀπόσπ. 10· Plin. H.N. IV, 35· πρβλ. Pomp. Mel. II, 17.

2. Ἡ ἄποψη τῆς F. Papazoglu, Les cités macédoniennes, Σκόπια 1957, σ. 354 κ.ἑ. (περίληψη στὴ γαλλικὴ), ὅτι ἡ πόλη Φίλιπποι τοῦ Ἀρριανοῦ, αὐτόθι, βρίσκεται δυτικὰ τοῦ Στρυμόνος καὶ πρέπει νὰ ταυτισθῆ μὲ τὴν Φιλιππούπολιν τῆς Παρορβηλίας τοῦ Στράβωνος (ἀπόσπ. 36), δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνη ἀποδεκτή.

3. Ἔτσι χαρακτηρίζει ὁ S. Casson, Macedonia, Thrace, and Illyria. Their Relations to Greece from the Earliest Times down to the Time of Philip son of Amyntas, Oxford 1926, σ. 42, τὸν Στράβωνα γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο παρατάσσει τὰ ὄρη: Βερτίσκος, Σκάρδος, Ὄρβηλος, Ροδόπη καὶ Αἷμος στὸ γνωστὸ χωρίο VII, ἀπόσπ. 10.

ἔχουμε ἀπὸ τὸν Ὄρβηλο ἀσφαλῆ ἀφετηρία. Ὁ W. M. Leake ποὺ ξεκίνησε ἀπὸ αὐτὸν γιὰ νὰ εὕρη τὴν Πρασιάδα, τὴν ταύτισε μὲ τὴ λίμνη τοῦ Ἀχινοῦ, ἀκριβῶς γιατὶ πίστεψε ὅτι ὁ Ἡρόδοτος ὀνομάζει Ὄρβηλον τὸ ὄρος Μποζ-Δάγ, ἐφόσον ὁ Ἀρριανὸς «δείχνει καθαρὰ ὅτι Ὄρβηλος εἶναι τὸ μεγάλο ὄρος ποὺ ἀρχίζει ἀπὸ τὴ στρυμονικὴ κοιλάδα καὶ λίμνη καὶ ἐκτείνεται πρὸς τὶς πηγὲς τοῦ Στρυμόνα...»[1]. Ξεκίνησε δηλ. ἀπὸ ἀφετηρία ποὺ περικλείει πολλὴν ἀβεβαιότητα, διότι μόνη ἡ γειτονία τοῦ Μποζ-Δὰγ μὲ τὴ λίμνη τοῦ Ἀχινοῦ δὲ μπορεῖ νὰ ἀποτελέση ἀπόδειξη ὅτι τὸ Μποζ-Δὰγ εἶναι ἡ ζητούμενη προέκταση τοῦ Ὀρβήλου καὶ ἑπομένως ὅτι καὶ ἡ λίμνη τοῦ Ἀχινοῦ εἶναι ἡ Πρασιάς. Κάτω ἀπὸ τὴν προϋπόθεση αὐτὴ ἀπομένει μόνο ἕνας δρόμος ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ ὁδηγήση στὴν Πρασιάδα, ὁ δρόμος τῆς ἐπιστροφῆς τῶν πρέσβεων -- ποὺ ὅμως δὲν πραγματοποιήθηκε ποτέ! — δηλ. ὁ δρόμος ποὺ ἄρχιζε ἀπὸ τὶς Αἰγές, ὅπου οἱ πρέσβεις συναντήθηκαν μὲ τὸ βασιλέα Ἀμύντα Α′, καί, ἄ σ χ ε τ α μ ὲ τ ὴ θ έ σ η τ ῶ ν ἀ ν α τ ο λ ι κ ῶ ν σ υ ν ό ρ ω ν τῆς Μακεδονίας κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτή, ἔφερνε διὰ μέσου τοῦ Δυσώρου στὴν Πρασιάδα.

Σχετικὰ μὲ τὰ ἀνατολικὰ σύνορα τῆς Μακεδονίας, σήμερα εἶναι γενικὰ ἀποδεκτὸ ὅτι ἡ Κρηστωνία, στὴν ὁποία τοποθετοῦνται καὶ τὸ Δύσωρον καὶ ἡ Πρασιάς, καταλήφθηκε ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο Α′[2]. Ὡστόσο, ἐμεῖς θὰ προχωρήσουμε ἀμέσως στὴ διατύπωση μερικῶν παρατηρήσεων στὸ κείμενο τοῦ Ἡροδότου, ποὺ νομίζουμε ὅτι ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ θὰ βοηθήσουν στὴν ἀνεύρεση τῶν τόπων ποὺ ἀναφέρονται σὲ αὐτό, τοῦ Δυσώρου καὶ τῆς Πρασιάδος καὶ ἑπομένως καὶ τῆς «συντόμου ἐς τὴν Μακεδονίην ἐκ Πρασιάδος», καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη θὰ ἀποδείξουν ὅτι ἡ ἀνεύρεση τοῦ Δυσώρου εἶναι ἐκείνη ποὺ θὰ ὁδηγήση σὲ συναφῆ μὲ αὐτὸ σύνορα τῆς Μακεδονίας τοῦ 513 καὶ ὄχι ἡ ἀνατολικὴ ὁροθετικὴ γραμμὴ τῆς Μακεδονίας τοῦ 513, ὅπως τοποθετεῖται σήμερα, στὸ Δύσωρον.

Ὁ Ἡρόδοτος στὴν τοπογραφική του περιγραφή, V, 17, παρεμβάλλει τὸ χρονικὸ προσδιορισμὸ «ὕστερον τούτων» γιὰ νὰ ἀναφερθῆ σὲ ἱστορικὸ γεγονός, ποὺ συνέβη στὰ χρόνια τοῦ Ἀλεξάνδρου Α′ (498-454). Ἑπομένως, κάθε ἄλλη ἱστορικὴ εἴδηση ποὺ ἐνδέχεται νὰ ἀντλήσουμε ἀπὸ τὴν περιγραφὴ αὐτὴ ἀναφέρεται στὰ χρόνια τοῦ Ἀμύντα Α′.

---

1. W. M. L e a k e, ἔ.ἀ., III, σ. 211. Ἀναφορικὰ μὲ τὸ Μποζ-Δὰγ σημειώνω ἐδῶ ὅτι ἔχει ταυτισθῆ καὶ μὲ τὸ Δύσωρον. Τὴν ταύτιση ἔκανε ὁ ἰατρὸς Μ ε ρ τ ζ ί δ η ς, Αἱ χῶραι τοῦ παρελθόντος καὶ αἱ ἐσφαλμέναι τοποθετήσεις αὐτῶν. Ἔρευναι καὶ μελέται τοπογραφικαὶ ὑπὸ ἀρχαιολ.-ἱστορικὴν ἔποψιν, Ἀθῆναι 1885, σ. 106, ὁ ὁποῖος δέχεται ὡς Πρασιάδα τὴν λίμνη τοῦ Πραβίου. Πρόκειται γιὰ τὴν μοναδικὴ μεταφορὰ τῆς Πρασιάδος ἀνατολικὰ τοῦ Στρυμόνος.

2. Βλ. Δ. Κ α ν α τ σ ο ύ λ η, Ἡ Μακεδονία μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἀρχελάου. Ι. Ἐξωτερικὴ πολιτική, Θεσσαλονίκη 1964, σ. 20 κ.ἑ., ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

Παρατηροῦμε ὅτι στὴν περιγραφὴ τοῦ Ἡροδότου δύο «μέταλλα» ἀποτελοῦν χαρακτηριστικοὺς σταθμοὺς τῆς διαδρομῆς ἀπὸ τὴν Πρασιάδα στὴ Μακεδονία. Ἀπὸ αὐτὰ τὸ ἕνα βρίσκεται κοντὰ στὴ λίμνη, ἐφόσον «ἔχεται», ἐνῶ τὸ ἄλλο εἶναι τὸ ἴδιο τὸ ὄρος Δύσωρον, τὸ «μέταλλον Δύσωρον καλεόμενον οὖρος», δηλ. τὸ μεταλλοφόρον ὄρος ποὺ λέγεται Δύσωρον. Ὡστόσο ὑποστηρίχθηκε ὅτι ἕνα μεταλλεῖο ὑπάρχει στὴν περιγραφὴ τοῦ Ἡροδότου[1]. Ἡ ἄποψη αὐτὴ μὲ κάθε πιθανότητα προέρχεται ἀπὸ παρανόηση ποὺ ὀφείλεται σὲ κακὴ ἐκτίμηση τῆς πρόθεσης «μετά», ποὺ ἔχει ἐπιρρηματικὴ ὑπόσταση μέσα στὴν πρόταση, ἐφόσον συνδέεται μὲ τὸ προηγούμενο ἐπίρρημα «πρῶτα» μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ἀντιθετικοῦ συνδέσμου «δὲ» καὶ δὲ συνθέτει ἐμπρόθετο προσδιορισμὸ μαζὶ μὲ τὸ ἑπόμενο ἔναρθρο οὐσιαστικὸ «τὸ μέταλλον». Ἑπομένως τὸ κείμενο τοῦ Ἡροδότου ἀναφέρεται σὲ δύο μεταλλεῖα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἕνα βρίσκεται ἀνάμεσα στὴν Πρασιάδα καὶ στὸ Δύσωρον, ἐνῶ τὸ ἄλλο ταυτίζεται μὲ τὸ Δύσωρον ὄρος.

Ἡ προσωπικὴ δοτικὴ «ὑπερβάντι», ποὺ ἀπαντᾶται σὲ γεωγραφικὲς περιγραφές, εἶναι ὅρος δηλωτικὸς τῆς ἄμεσης γειτονίας ἑνὸς ὄρους μὲ κάποιο τόπο, πόλη κλπ.[2]. Ἑπομένως στὴν προκείμενη περίπτωση πρέπει νὰ σημαίνη ὅτι τὸ Δύσωρον βρίσκεται σὲ ἐπαφὴ μὲ τὴ Μακεδονία. Ἡ φράση ὅμως τοῦ Ἡροδότου «τὸ μέταλλον Δύσωρον καλεόμενον οὖρος» εἶναι φανερὸ ὅτι ἀναφέρεται σὲ γνωστὸ ἐν ἐνεργείᾳ μεταλλεῖο καὶ ἀφήνει ἔτσι ἀνοιχτὴ τὴ θύρα στὴν ὑπόθεση ὅτι βρισκόταν ἴσως στὴν κατοχὴ τοῦ Ἀμύντα Α′. Αὐτὸ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι εἶναι ἐνδεχόμενο περιοχὲς τοῦ ὄρους Δύσωρον νὰ περιλαμβάνονταν στὴ Μακεδονία τοῦ 513 π.Χ. Ἂν ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα, τότε ἡ δοτικὴ «ὑπερβάντι» δὲν τοποθετεῖ τὰ κράσπεδα τοῦ

---

1. Βλ. π.χ. Ph. E. Legrand, ἔ.ἀ., σ. 26. Τὴν ἴδια γνώμη ἔχει καὶ ὁ J. N. Svoronos, ὁ ὁποῖος τοποθετεῖ «τὰ περίφημα μεταλλεῖα» — δηλ. ἕνα μεταλλεῖο — ἀνάμεσα στὴν Πρασιάδα, τὴν ὁποία ταυτίζει μὲ τὴν λίμνη τῆς Δοϊράνης, καὶ στὸ Δύσωρον· βλ. L' Hellenisme primitif de la Macédoine prouvé par la numismatique et l'or du Pangée. «Journal international d'archéologie numismatique», 19 (1919), σ. 20. Ἡ ἄποψη αὐτὴ θεωρήθηκε τελεσίδικη καί καθιερώθηκε καὶ ἀπὸ τοὺς ἐπιστήμονες ποὺ ἀσχολήθηκαν μὲ τὸν μεταλλευτικὸ πλοῦτο τῆς Μακεδονίας, βλ. π.χ. Α. Γεωργιάδου, Χρυσεῖα, Ἀργυρεῖα κλπ. Μεταλλεῖα ἐν Μακεδονίᾳ, Ἠπείρῳ καὶ τοῖς νήσοις ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἐκμεταλλευθέντα. «Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημ.», 1915, 92 κ.ἑ.: «Πρασιὰς (ἡ νῦν Δοϊράνη) λίμνη δι' ἧς διέρχονται καὶ τὰ Ἑλληνοσερβικὰ ὅρια. Δύσωρον τὸ νῦν Καραδάγ, Β. τοῦ ἱστορικοῦ Κιλκὶς καὶ πρὸς Δ. τῆς Πρασιάδος. Τὸ μέταλλον ἔκειτο μεταξὺ τῆς λίμνης καὶ τοῦ Δυσώρου. Πιθανὸν τὸ νῦν ἐκμεταλλευόμενον».

2. Π.χ. στὸν Ἑκαταῖο: «Καβησσὸν πόλιν ὑπερβάντι τὸν Θραίκιον Αἷμον»· F. Jacoby, Die Fragmente der Griechischen Historiker, Ier Teil., Berlin 1923, σ. 28, ἀρ. 169· στὸν Θουκυδίδη: «τοὺς ὑπερβάντι Αἷμον Γέτας» ΙΙ, 96· στὸν Ἀριστοτέλη: «ὑπερβάντι γὰρ ἤδη τοῦτο (τὸ ὄρος Παρνασσὸς τὸ ἐν Ἀσίᾳ) φαίνεται ἡ ἔξω θάλασσα» Μετεωρ. Α, 350, ὅπου πρόκειται γιὰ ὀπτικὴ ἐπικοινωνία κ.ο.κ.

Δυσώρου σὲ ἐπαφὴ μὲ τὴν παραμεθόρια ζώνη τῆς Μακεδονίας, ἀλλὰ ἐνδότερες περιοχές του, πλησιέστερες ἴσως πρὸς τὰ σημεῖα τῆς ὑπέρβασής του, δηλ. τὴν κορυφογραμμή[1]. Γενικώτερα, ὁ ἁλματικὸς χαρακτήρας ποὺ διέπει τὴν ἀφήγηση τοῦ Ἡροδότου: «Δύσωρον ὑπερβάντι εἶναι ἐν Μακεδονίῃ», μᾶς ἐπιτρέπει νὰ σκεφθοῦμε ὅτι δὲν εἶναι ὁπωσδήποτε ἀναγκαῖον νὰ ἐκτοπίσουμε ὁλόκληρο τὸ Δύσωρον ὄρος πέρα ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς Μακεδονίας.

Λαμβάνοντας σὰν ἀφετηρία στὴν ἀναζήτηση τῆς ὁδοῦ πρὸς τὸ Δύσωρον τὸ τέρμα τῆς πορείας τῶν πρέσβεων, δηλ. τὶς Αἰγές, προσκρούομε στὴν ἀνάμιξη ἑνὸς ἀκόμη ἀγνώστου στὸ πρόβλημα: τῆς θέσης τῶν Αἰγῶν[2], ἐφόσον δὲν εἶναι ἀκόμη γνωστὸ ποῦ ἀκριβῶς βρισκόταν ἡ πρώτη «ἕδρα τῆς μακεδονικῆς βασιλείας» καὶ ἀργότερα τόπος «τῶν βασιλικῶν τάφων»[3]. Ἡ ταύτισή της μὲ τὴν Ἔδεσσα, τὴν «τετειχισμένην» καὶ τὴν «ἄκραν»[4], πρέπει νὰ ἀποκλεισθῆ[5]. Ἐπειδὴ ὅμως εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ τὴν ἀναζητήσουμε μέσα ἢ κοντὰ στὸ τρίγωνο ποὺ σχηματίζουν οἱ πόλεις τῆς Βοττιαίας Ἔδεσσα, Βέροια καὶ Κύρρος, γιὰ τὶς ὁποῖες εἶναι γνωστὸ ποῦ ἀκριβῶς βρίσκονταν[6], μποροῦμε νὰ θεωρήσουμε τὸ τρίγωνο αὐτὸ σὰν κατὰ προσέγγιση ἀφετηρία στὴν ἀναζήτηση τοῦ πρώτου στόχου ποὺ εἶναι τὸ «μέταλλον Δύσωρον οὖρος».

Κατὰ τὴ χρονικὴ περίοδο, στὴν ὁποία ἀναφέρεται ἡ ἀφήγηση τοῦ Ἡροδότου, τὸ τμῆμα τῆς Βοττιαίας ποὺ ἁπλώνεται ἀνάμεσα ἀπὸ Βέροια καὶ Κύρρο δὲν ἀπεῖχε πολὺ ἀπὸ τὴ θάλασσα, διότι ὁ κόλπος τῆς Θέρμης εἰσχωροῦσε ἕως ἐκεῖ[7]. Στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ κόλπου αὐτοῦ καὶ ἀνάμεσα στοὺς ποταμοὺς Ἀξιό, ἀνατολικά, καὶ Ροιδία[8], δυτικά, ὑψώνεται τὸ ὄρος

1. Βλ. ὅτι τουλάχιστο στὸν Ἀριστοτέλη, ἔ.ἀ., «ὑπερβάντι τοῦτο... φαίνεται ἡ ἔξω θάλασσα» εἶναι φανερὸ ὅτι πρόκειται γιὰ ὑπέρβαση κορυφογραμμῆς.

2. Πτολ. III, 12, 36· πρβλ. Plin. IV, 33: «oppida (Emathiae) Aegae...».

3. Διοδ. XXII, 12: «Ὅτι τὰ Αἰγέας διαρπάσας ὁ Πύρρος, ἥτις ἦν ἑστία τῆς Μακεδονικῆς βασιλείας, τοὺς Γαλάτας ἐκεῖσε κατέλιπεν οἱ δὲ πυθόμενοί τινων ὅτι κατὰ τοὺς βασιλικοὺς τάφους...»· Διοδ. XIX, 52: «(Κάσσανδρος) Κύνναν... ἔθαψεν ἐν Αἰγαιαῖς, καθάπερ ἔθος ἦν τοῖς βασιλεῦσι»· πρβλ. «Αἰγαίην βῶλον ἐφεσσάμενος», Philippus Aegis Macedoniae sepultus, Addaei Epigr. 9· Παυσ. I, 6, 3: «τὸν Ἀλέξανδρον νεκρὸν ἐς Αἰγὰς κομίζειν»· Plin. N.H. IV, 33: «Aegae, in quo sepeliri mos reges...».

4. Σ. Πελεκίδη, Ἀνασκαφὴ Ἐδέσσης. «Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον», 8 (1923), Ἀθῆναι 1925, σ. 265.

5. Δ. Κανατσούλη, Ἱστορία τῆς Μακεδονίας μέχρι τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, Θεσσαλονίκη 1964, σ. 145.

6. Γιὰ τὴν Κύρρο βεβαιώθηκε τελευταῖα ἀπὸ τὸν καθηγητὴ κ. Γ. Μπακαλάκη ὅτι βρισκόταν πραγματικὰ στὴν θέση Παλαιόκαστρο τῶν Γιανιτσῶν (Συμπόσιον ΙΜΧΑ «Ἀρχαία Μακεδονία», Θεσσαλονίκη, 26-29 Αὐγούστου 1968, ἀνακοίνωση «Τὸ Λατομεῖο τῆς Κύρρου»).

7. A. Struck, Makedonische Fahrten. II. Die Makedonischen Niederlande, Sarajevo 1908, σ. 96.

8. Ὁ Struck, ἔ.ἀ., σ. 75 καὶ ὑποσημ. 5 αὐτόθι, παρατηρεῖ ὅτι ἀπὸ τὰ γεωγραφικὰ

ποὺ σήμερα ὀνομάζεται Πάικο. Ἤδη ὁ Müller ἔχει ὑποστηρίξει ὅτι τὸ ὄρος αὐτὸ πρέπει νὰ εἶναι τὸ Δύσωρον, προβάλλοντας ὡς τεκμήριο τὸ γεγονὸς ὅτι εἶναι τὸ μόνο ποὺ ἐφάπτεται μὲ τὴ «Μακεδονίδα»[1]. Ἡ ἄποψη ὅμως αὐτὴ ἀπορρίφθηκε καὶ ἀναζητήθηκαν ἐπίμονα τὰ ἀνατολικὰ σύνορα τῆς «Μακεδονίας» τοῦ κειμένου V, 17, γιὰ νὰ εὑρεθῆ ἐν συνεχείᾳ κοντὰ σὲ αὐτὰ καὶ τὸ Δύσωρον.

Γιὰ νὰ ταυτίσουμε τὸ Πάικο μὲ τὸ Δύσωρον, θὰ πρέπη νὰ ἐξετάσουμε ἂν συγκεντρώνη ὅλα τὰ στοιχεῖα ποὺ παρέχονται ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο γι᾽ αὐτό: 1) τῆς βατότητας, 2) τῆς μεταλλοφορίας, 3) τῆς παρουσίας μιᾶς λίμνης στὴν προέκταση τοῦ ἄξονα ἢ τῶν ἀξόνων διάβασής του, ποὺ θὰ εἶχαν σὰν κατὰ προσέγγιση ἀφετηρία τὴν μεταξὺ Ἐδέσσης καὶ Κύρρου πλευρὰ τοῦ τριγώνου τῆς Βοττιαίας[2].

Ἂν ἐξαιρέσουμε τὸ κυρίως Πάικο, δηλ. τὸ νοτιοδυτικὸ τμῆμα του, ποὺ μὲ τὸν συμπαγῆ ὄγκο του κορυφοῦται στὸ Μετερίζι (ὑψόμ. 1598 μ.), τὰ ἄλλα δύο τμήματά του, τὸ Γκαντάτς, δηλ. τὸ νοτιοανατολικὸ τμῆμα, καὶ τὸ βόρειο Πάικο[3] εἶναι βατὰ πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις. Τὸ Γκαντάτς περιλαμβάνει τὶς κορυφὲς Γκαντάτς (1607 μ.), Μποσκὸπ ἢ Μπισκόπ (= Ἐπισκοπή;), ποὺ εἶναι ἡ ψηλότερη σὲ ὅλο τὸ Πάικο (1650 μ.), καὶ Πόγλετ (1430 μ.)[4], ἀλλὰ ὑπάρχουν ὁμαλὲς διαβάσεις ἀπὸ τὰ ἀνατολικὰ καὶ νοτιοανατολικὰ κράσπεδά του, ποὺ φέρνουν πρὸς τὰ βόρεια καὶ βορειοδυτικὰ διαμερίσματα τοῦ Πάικου. Τὸ βόρειο Πάικο εἶναι τὸ χαμηλότερο τμῆμα τοῦ Πάικου (400-800 μ.) καὶ τὸ πιὸ εὐκολοδιάβατο. Ἡ ψηλότερη κορυφή του εἶναι τὸ ὕψωμα 1096[5] ποὺ βρίσκεται στὸ μέσο περίπου τῆς βόρειας πλευρᾶς του.

στοιχεῖα ποὺ παραδίδονται γιὰ τὴν Ἀλμωπία μόνο τὸ ὄνομα τοῦ ποταμοῦ Ροιδία εἶναι ποὺ μπορεῖ μὲ βεβαιότητα νὰ ὑποστηριχθῆ ὅτι ἀνήκει στὸν ποταμὸ Μογλενίτσα, πράγμα ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ συμβῆ καὶ μὲ τὰ ὀνόματα τῶν πόλεων· βλ. Δ. Κ α ν α τ σ ο ύ λ η, ἔ.ἀ., σ. 3, σχετικὰ μὲ τὶς πόλεις Ἀλμωπία, Ὅρμα, Εὐρωπός, Ἄψαλος.

1. Ὁ Μ. Δ ή μ ι τ σ α ς ποὺ ἀκολουθεῖ τὸν K. O. M ü l l e r, πρβλ. σ. 2 ὑποσημ. 5, τονίζει ὅτι «οὐδὲν ἄλλο ὑπάρχει, εἰ μὴ ὁ βορειοανατολικὸς κλάδος τοῦ Βερμίου ὄρους ὁ παραλλήλως τοῦ Ἀξιοῦ καθήκων μέχρι τῆς πόλεως Κύρρου (Παλαιόκαστρον)», «ἐκτὸς τῆς ἀρχικῆς Μακεδονίας ἢ Μακεδονίτιδος τῆς μεταξὺ Λουδίου καὶ Ἁλιάκμονος κειμένης», ἔ.ἀ, σ. 85 καὶ ὑποσημ. 2.

2. Ὁ Μ. Δ ή μ ι τ σ α ς, ποὺ ταυτίζει τὸ Πάικο μὲ τὸ Δύσωρον, δὲν δέχεται ὅτι μπορεῖ τὸ ὄρος αὐτὸ νὰ ἔχη ὁποιαδήποτε σχέση μὲ τὴν Πρασιάδα ποὺ κατὰ τὴ γνώμη του εἶναι ἡ Κερκινῖτις (= Ἀχινοῦ), στὸ Στρυμόνα, ἔ.ἀ., σ 85.

3. Ἡ διαίρεση τοῦ Πάικου σὲ τρία τμήματα ὀφείλεται στὸν J. C v i j i ć, Grundlinien der Geographie und Geologie von Mazedonien und Altserbien. Nebst Beobachtungen in Thrazien, Thessalien, Epirus und Nordalbanien. Petermanns Mitteilungen. Ergänz.-heft Nr. 162, Gotha 1908, σ. 294.

4. Πρβλ. A. S t r u c k, ἔ.ἀ., σ. 82 κ.ἑ.

5. Ὁ J. A n c e l, La Macédoine. Son évolution contemporaine, Paris 1930, ὀνομάζει τὸ ὕψωμα αὐτὸ Scra di Leguen· βλ. σ. 191 καὶ πρβλ. χάρτη του. Καὶ ἡ σημερινὴ ἐπίσημη ὀνο-

Τὰ βόρεια κράσπεδα τοῦ ὑψώματος 1096 προσεγγίζουν, στὴν ἀνατολικὴ ἀπόληξη τοῦ βραχίονα τῆς Τζένας, τὴν ἀνατολικὴ πτέρυγα τοῦ Βόρα, ποὺ διαγράφουν οἱ κορυφὲς Μάλα-Ρούπα (2003 μ.), Ντρένα (2071 μ.), Πόρτα (2172 μ.) καὶ Ντβε-Οὔσι (1757 μ.)[1]. Ἡ πτέρυγα αὐτὴ ἐκτείνεται ὡς τὸ Ντεμὶρ-Καποὺ (Μαριάνσκα Πλάνηνα) καὶ κάμπτεται πρὸς νότον σὲ χαμηλὰ ὑψόμετρα (400-800 μ.), ὥσπου συναντᾶ τὶς βορειότερες περιοχὲς τοῦ Πάικου ποὺ ἔχουν τὰ ἴδια χαμηλὰ ὑψόμετρα. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ σχηματίζεται ἕνα ἐνιαῖο ὀρεινὸ συγκρότημα ποὺ ὑψώνεται παράλληλα πρὸς τὴ δυτικὴ ὄχθη

Εἰκ. 1. Ἡ διάβαση μεταξὺ Πάικου καὶ Τζένας.

τοῦ Ἀξιοῦ, ἀπὸ τὸ ὕψος τῆς Χούντοβας ἕως τὴ Γευγελὴ[2] καὶ νοτιώτερα περίπου ἕως τὴν παραλιακὴ ζώνη ποὺ περιέβαλλε κατὰ τὴν ἐποχὴ στὴν ὁποία ἀνήκει τὸ ἐξεταζόμενο θέμα ἀπὸ τὴ βόρεια πλευρά της τὴ βαθειὰ προέκταση

μασία του εἶναι Σκρά. Ὡστόσο οἱ Βλάχοι τοῦ Πάικου ὀνομάζουν Σκόρκα ντὶ Λέγκαν (Πετρόβουνο τῆς Κούνιας), ἕνα χαμηλότερο ὕψωμα ποὺ βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὶς νότιες προσβάσεις τοῦ ὑψώματος 1096, ἐνῶ τὸ ὕψωμα 1096 ὀνομάζουν Τούμπα-Νάλτα (Ψηλὸ Βουνό), ὅσοι κατοικοῦν δυτικὰ τοῦ ὑψώματος, καὶ Σκαρλίτς (Ξυλογαΐδάρα), ὅσοι κατοικοῦν ἀνατολικά. Μιὰ τρίτη ὀνομασία τοῦ ἴδιου ὑψώματος εἶναι ἀσφαλῶς αὐτὴ ποὺ ἀναφέρει ὁ K. Osswald, Das Östliche Moglenagebirge und das Diabasgebiet von Gjewgjeli. «Die Kriegsschauplätze 1914-1918», 13, σ. 2, Jarebicna, γιὰ ὕψωμα μὲ τὸ ἴδιο ὑψόμετρο, ἐφόσον δὲν ὑπάρχει ἄλλο ὅμοιο στὴν περιοχή. Ἡ ὀνομασία αὐτὴ θὰ ὀφείλεται πιθανῶς στοὺς βλάχους τῆς Χούμας καὶ τῶν ἄλλων βορειοτέρων βλαχικῶν ἐγκαταστάσεων. Ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ εὐχαριστῶ θερμὰ τὴν συνάδελφο Ε. Κακουλίδη ποὺ εἶχε τὴν εὐγενῆ καλοσύνη νὰ μοῦ στείλη ἀπὸ τὸ Μόναχο σὲ μικροφίλμ μελέτες δημοσιευμένες στὸ 13 τεῦχος τῆς σειρᾶς «Die Kriegsschauplätze 1914-1918».

1. K. Osswald, ἔ.ἀ.

2. Τὸ τμῆμα αὐτὸ τῆς ὀροσειρᾶς ὁ K. Osswald, ἔ.ἀ., χαρακτηρίζει ὡς Mittelgebirge.

τοῦ κόλπου τῆς Θέρμης, «τὸ παρὰ θάλασσαν στεινὸν χωρίον» μὲ τὶς πόλεις Ἴχναι καὶ Πέλλα[1].

Στὸ σημεῖο τῆς μεγαλύτερης προσέγγισης τοῦ βόρειου Πάικου μὲ τὸ βραχίονα τῆς Τζένας καὶ συγκεκριμένα ἀνάμεσα στὸ ὕψωμα 1096 καὶ στὸ Γκρόπ, ἀνατολικὴ ἀπόληξη τῆς Τζένας, ἀνοίγεται ἡ Πατίτσκα, δηλ. πέρασμα, ἀπ᾽ ὅπου ἀναχωροῦν ὀρεινὲς διαβάσεις πρὸς Γευγελή, πρὸς Κόινσκο, πρὸς Σέρμενιν καὶ μέχρι καὶ πρὸς τὴν πέρα ἀπὸ τὸ Μιλέτκοβο περιοχή. Ἀπὸ τὶς διαβάσεις αὐτὲς ἐκείνη ποὺ ὁδηγεῖ στὴ Γευγελὴ εἶναι ἡ συντομώτερη ποὺ μπορεῖ νὰ συνδέση τὴν Ἀμφαξίτιδα, φυσικὰ στὸ ὕψος τῆς Γευγελῆς, μὲ τὴν Ἀλμωπία[2]· ἔχει κατεύθυνση ἀπὸ ἀνατολὰς πρὸς δυσμὰς καὶ περιλαμβάνει ἀρχικὰ συνεχῆ ἀνάβαση μὲ ἔναρξη ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Μουίν, δυτικὴ ἀπόληξη τῆς κοιλάδας τῆς Γευγελῆς ποὺ ἁπλώνεται ὡς τὴ Νεγκόρτσα, πρὸς βορρᾶν, τοὺς Εὐζώνους (Ματσίκοβο), πρὸς νότον, καὶ τὴν Μπογδάντσα, πρὸς ἀνατολάς, μὲ ὑψόμετρο γύρω στὰ 50 μ.[3]. Ἡ ἀνάβαση τερματίζεται στὸ ὀροπέδιο τῆς Χούμας (860 μ.)[4]. Ἀπὸ ἐκεῖ ἀρχίζει κατάβαση ποὺ κλιμακώνεται σὲ δυὸ βαθμίδες: μιὰ στενὴ κοιλάδα, ποὺ ἀνοίγεται ἀνάμεσα ἀπὸ Πάικο καὶ Τζένα (600 μ.)[5], καὶ τὸν κάμπο τῆς Ἀλμωπίας. Γιὰ νὰ φθάση κανεὶς στὴν πρώτη βαθμίδα πρέπει νὰ περάση ἀπὸ τὴν Πατίτσκα. Στὴ θέση τοῦ χωριοῦ Νώτια, στὸ δυτικὸ ἄκρο τῆς κοιλάδας, ἔχουν ἐπισημανθῆ ἀρχαῖα κτηριακὰ λείψανα[6]. Ἡ θέση αὐτὴ ἀποτελεῖ ὑποχρεωτικὴ διάβαση, γιατὶ βρίσκεται ἀκριβῶς στὴν εἴσοδο μιᾶς στενωποῦ ποὺ ἀνοίγεται ἀνάμεσα στὸ Βόρα καὶ στὶς βορειοδυτικὲς προσβάσεις τοῦ Πάικου καὶ ὁδηγεῖ στὴν Ἀλμωπία. Ἡ στενωπὸς αὐτὴ ποὺ περιλαμβάνει ἀρχικὰ ἀνάβαση (ὑψ. 870 μ.) καὶ ἔπειτα κατάβαση[7] ἔχει ἕνα ἰδιαίτερο χαρακτηριστικό: Ἐνῶ τὸ ἔδαφος εἶναι λεῖο καὶ γεῶδες, ὑπάρχουν τεράστιοι βράχοι ἀπρόσμενα διασκορπισμένοι πάνω σὲ αὐτό, σὰ νὰ πετάχθηκαν ἐκεῖ σὲ ὥρα σκληρῆς ἀναμέτρησης ἀνάμεσα σὲ φοβεροὺς ἀντιπάλους, παραταγμένους στὶς βουνοπλαγιὲς ποὺ τὸ περικλείουν, τοῦ Βόρα καὶ τοῦ Πάικου. Ὁ ὁδοιπόρος ποὺ φθάνει στὸ πέρασμα αὐτὸ ἔχει ξαφνικὰ μπροστά του τὴν εἰκόνα ἑνὸς ἀληθινοῦ πε-

1. Ἡρόδ. VII, 123.

2. Βλ. σχεδιάγραμμα τῆς σ. 20.

3. Βλ. O. H. Erdmannsdörffer-K. Leuchs, Das Gebiet zwischen Vardar, Strumica und Dojransee. «Die Kriegsschauplätze 1914-1918», 13, σ. 35 κ.ἑ.

4. Βλ. J. Cvijić, ἔ.ἀ., σ. 225.

5. Τὰ λεγόμενα Βλαχομογλενά, βλ. G. Weigand, Vlacho-Meglen, Eine ethnographisch-philologische Untersuchung, Leipzig 1892, σ. XIV· πρβλ. J. Cvijić, ἔ.ἀ., σ. 235, καὶ βλ. εἰκ. 1.

6. Desdevises du Dezert, Géographie ancienne de la Macédoine, Paris 1862, σ. 327

7. A. Struck, ἔ.ἀ., σ. 76.

δίου γιγαντομαχίας, ποὺ μοιάζει νὰ τοῦ προαναγγέλλη τὴν εἴσοδό του σὲ χώρα ἀνθρώπων-γιγάντων. Καὶ τοῦ δίνεται τόσο ἔντονα ἡ ἐντύπωση αὐτή, ποὺ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ σκεφθῆ ὅτι ἡ παράδοση ποὺ ἀναφέρει ὅτι οἱ Ἄλμωπες εἶχαν γενάρχη γίγαντα[1] πρέπει νὰ γεννήθηκε ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν παρουσία τοῦ πεδίου αὐτοῦ ποὺ μοιάζει νὰ κρατῆ ἀμετακίνητα μὲ τὸν ὄγκο καὶ τὸ βάρος τους τὰ τεκμήρια μιᾶς τρομακτικῆς σύγκρουσης γιγάντων μὲ τοὺς θεούς[2].

Στὴ συνέχειά του ὁ δρόμος εἶναι φυσικὸ νὰ περνοῦσε ἀπὸ πόλεις καὶ γενικώτερα ἀπὸ κατοικημένους τόπους. Ὁ Ν. Χ. Παππαδάκις ποὺ περιηγήθηκε τὴν «Ἄνω Μακεδονίαν» μὲ ἀντικειμενικὸ σκοπὸ τὴν ἐπισήμανση ἀρχαιολογικῶν τόπων, παρατηρεῖ ὅτι σὲ ὀκτὼ π ε ρ ι φ ε ρ ι κ ὰ σημεῖα τῆς Ἀλμωπίας συνάντησε τοὺς κυριώτερους συνοικισμούς, χριστιανικοὺς καὶ ἀρχαιότερους, ἀλλὰ πιστεύει ὅτι θὰ ὑπῆρχαν ἐγκαταστάσεις καὶ στὸ μέσο τῆς πεδιάδος[3]. Ὡστόσο ἡ ἐπισήμανση ἀρχαιολογικῶν τόπων στὴν περιφέρεια καὶ ὄχι στὸ κέντρο τῆς Ἀλμωπίας φαίνεται ὅτι δὲν εἶναι γεγονὸς τυχαῖο. Σὲ αὐτὴ τουλάχιστο τὴ σκέψη μᾶς ὁδηγεῖ μία παράδοση τῶν κατοίκων τοῦ χωριοῦ Πρόμαχοι (Μπάχοβο), ποὺ βρίσκεται στὴ βορειοδυτικὴ ἄκρη τῆς Ἀλμωπίας. Σύμφωνα μὲ αὐτή, «κάποτε ὁ κάμπος τῆς Ἀλμωπίας ἦταν μιὰ μεγάλη λίμνη. Στὴν πλαγιὰ τοῦ βουνοῦ ποὺ ὑψώνεται κατακόρυφα πάνω ἀπὸ τοὺς Προμάχους ὑπῆρχαν στερεωμένοι πάνω σὲ τεράστιους βράχους μεγάλοι σιδερένιοι κρίκοι, ἀπ' ὅπου οἱ ἄνθρωποι ἔδεναν τὶς βάρκες τους. Κάποτε ὅμως τὰ νερὰ βρῆκαν διέξοδο πρὸς τὴν θάλασσα καὶ ἔτσι ἡ λίμνη ξεράθηκε». Οἱ ἐποχὲς διαδέχονται ἡ μία τὴν ἄλλη, ἀλλὰ οἱ κατοικημένοι τόποι συνήθως δὲν ἐγκαταλείπονται καὶ μόνο κάπου-κάπου μετατοπίζονται σὲ κοντινὴ ἀπόσταση. Ἔτσι κοντὰ σὲ κάθε τοποθεσία «Κάστρο» ἢ «Παλαιόκαστρο» ὑπάρχει συνήθως κάποιο χωριό. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ περιφερικὴ διάταξη τῶν πόλεων τῆς Ἀλμωπίας ποὺ διαπίστωσε ὁ Παππαδάκις, φαίνεται ὅτι εἶναι κληρονομημένη ἀπὸ τὸ μακρινὸ παρελθόν. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι θὰ ἱδρύθηκαν καὶ νέοι οἰκισμοὶ στὸ μέσο τοῦ εὔφορου κάμπου, ἀλλὰ αὐτοὶ θὰ πρέπη νὰ εἶναι πολὺ νεώτεροι. Οἱ παλαιοί, τῶν Μακεδόνων, θὰ πρέπη νὰ βρίσκωνται ἐκεῖ ποὺ ἦσαν οἱ πιὸ παλαιοί, τῶν Ἀλμώπων. Ἡ περιφερικὴ διάταξη τῶν ἀρχαιολογικῶν τόπων ἔρχεται νὰ ἐπαληθεύση τὴν παράδοση τῶν Προμάχων, ποὺ εἰσχωρεῖ στὸ πιὸ μεγάλο βάθος τῆς ἱστορίας τοῦ τμήματος αὐτοῦ τῆς μακεδονικῆς γῆς καὶ ἀποκαλύ-

1. Σ τ ε φ. Β υ ζ., λ. Ἄλμωψ. Βλ. T ü m p e l, R. E. I (1894), 1590, I κ.έ.

2. Ὁ Χ. Γ. Ἀ ν δ ρ ε ά δ η ς, Ἄλμωπες καὶ Ἀλμωπία. Ἀνάτυπον ἀπὸ τὸ περιοδικὸ «Πλάτων», 16 (1964), 31/32, σ. 317, δίνει στὸ μύθο περὶ Ἄλμωπος-γίγαντος τὴν ἐτυμολογικὴ ἑρμηνεία: Ἄλμωψ (= ἄλμα + ὤψ) «ἀνεπτυγμένος κατὰ τὸ πρόσωπον, κατὰ τὴν ὄψιν».

3. Ν. Χ. Π α π π α δ ά κ ι, Ἐκ τῆς Ἄνω Μακεδονίας. «Ἀθηνᾶ» 25[4], (1914), σ. 460.

πτει ὅτι κατάλοιπα ἀρχαίων μακεδονικῶν ἐγκαταστάσεων θὰ πρέπη νὰ ὑπάρχουν στὶς βατὲς πλαγιὲς τῶν ὀρέων ποὺ τὴν περιβάλλουν.

Ὄστρακα καὶ ἄλλα τεκμήρια τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. ἐπισήμανε ὁ Παππαδάκις πίσω ἀπὸ τὰ χωριὰ Πρόδρομος καὶ Ὑδρόμυλος (Νόβο-Σέλο), πάνω σὲ γεῶδες πρόβουνο[1]. Γι' αὐτὸ εἶναι πιθανὸ ὁ δρόμος ποὺ ἀναζητοῦμε, μετὰ τὴν ἔξοδό του ἀπὸ τὸ πεδίο τοῦ Ἄλμωπος—ἂν ἐπιτρέπεται ὁ χαρακτηρισμός—νὰ στρεφόταν πρὸς νότον καὶ νὰ περνοῦσε ἀπὸ τὸν ἀρχαιολογικὸν αὐτὸν τόπο ποὺ βρίσκεται στὴ δυτικὴ πλαγιὰ τοῦ βόρειου Πάικου· τὴ συνέχειά του θὰ πρέπη νὰ ἀναζητήσουμε στὰ δυτικὰ ἀντερείσματα τοῦ κυρίως Πάικου, ἀνάμεσα Μετερίζι καὶ Μογλενίτσα, ὡς τὸ σημεῖο τῆς συνάντησής του μὲ τὴ μεγάλη ἀρτηρία ποὺ ἀργότερα ἔμελλε νὰ ὀνομασθῆ Ἐγνατία, κάπου ἀνάμεσα στὴν Κύρρο καὶ τὸν ποταμὸ Ροιδία. Στὴ διάβαση αὐτὴ διὰ μέσου τῶν δυτικῶν ἀντερεισμάτων τοῦ Πάικου τὰ ὄστρακα τοῦ Ὑδρομύλου δὲν μποροῦν νὰ εἶναι τὰ μοναδικά. Μελλοντικὴ ἐπισήμανση καὶ ἄλλων θὰ βοηθήση στὴν ἐπισήμανση μὲ ἀκρίβεια καὶ τῆς διάβασης ποὺ ἀναζητοῦμε.

Ἀπὸ τὴν κοιλάδα τῆς Γευγελῆς εἶναι δυνατὴ ἡ μετάβαση στὴν Ἀλμωπία καὶ τὴν Βοττιαία καὶ διὰ μέσου τοῦ βόρειου Πάικου. Στὶς νοτιοανατολικὲς προσβάσεις τοῦ ὑψώματος 1096 καὶ σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ χωριὸ Σκρά (Λούμνιτσα, ὑψ. 560 μ.)[2], πρὸς τὴ νότια πλευρά του, βρίσκεται ἡ πεδινὴ τοποθεσία Βρουμλία. Ἡ τοποθεσία αὐτὴ ἀποτελεῖ τὸ κέντρο στὸ ὁποῖο συναντιοῦνται δρόμοι ποὺ ὁδηγοῦν πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις: πρὸς Μουίν, πρὸς Γευγελή, βορειοανατολικά, πρὸς Χαμηλὸ (Ἀλτσίανη), πρὸς Φανὸ (Μαϊαντὰ) Πλαγιὰ (Καρα-Σινὰν)[3], ἀνατολικά, πρὸς Κάρπη (Τσερναρέκα)[4]-Γουμένιτσα, νοτιοανατολικά, πρὸς Μεγάλα Λειβάδια (1254 μ.)[5], νοτιοδυτικά, πρὸς Ἀρχάγγελο (Ὄσανη, 800 μ.)[6], δυτικά, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ πρὸς Ὑδρόμυλο καὶ Πρόδρομο (240 μ.), νοτιοδυτικά. Τμῆμα τῆς τοποθεσίας Βρουμλία λέγεται Κ ρ ο ύ τ σ ι (βλαχ.), δηλ. Σταυρός, διότι σὲ αὐτὸ διασταυρώνονται ὅλοι οἱ δρόμοι, καὶ τὸ παρακείμενο νεκροταφεῖο τοῦ χωριοῦ Σκρὰ λέγεται καὶ αὐτὸ Κρούτσι ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς διασταύρωσης[7]. Ἡ τοποθεσία Βρουμλία εἶναι

1. Ν. Χ. Π α π π α δ ά κι, ἔ.ἀ., σ. 459.

2. A. S t r u c k, ἔ.ἀ., σ. 77

3. Τὰ χωριὰ Χαμηλό, Φανὸς καὶ Πλαγιὰ στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας ἦσαν οἰκισμοὶ Κονιάρων καὶ ἀπήρτιζαν μαζὶ «τὸν λεγόμενον Μαϊαντάν»· βλ. Δ. Π., Ἔκθεσις τῆς κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Βοδενῶν διανοητικῆς ἀναπτύξεως, Κωνσταντινούπολις 1874, σ. 39, 47.

4. Βλαχόφωνο χωριό, ποὺ βρίσκεται στὰ νοτιοανατολικὰ ἀντερείσματα τοῦ ὑψώματος Γκαντάτς. βλ. G. W e i g a n d, ἔ.ἀ., σ. XXVIII.

5. A. S t r u c k, ἔ.ἀ., σ. 80. Ὁ δρόμος αὐτὸς παρουσιάζει σημαντικὴν ἀνάβαση.

6. Βλ. Μ. Γ. Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ, Τὸ χωριὸ «Χώστιανες» τοῦ θέματος Μογλενῶν. «Μακεδονικά», 9 (1969), σ. 48-63.

7. Βλ. εἰκ. 2. Διακρίνονται καθαρὰ ὁ δρόμος πρὸς τὸν Φανὸ (Μαϊαντὰ) καὶ τὸ παρακείμενο νεκροταφεῖο «Κρούτσι».

φυσικὸ νὰ ἦταν σταυροδρόμι σὲ ὅλες τὶς ἐποχές, διότι ἀποτελεῖ ἕνα κεντρικὸ ἀναπαυτήριο, πρὸς τὸ ὁποῖο μποροῦν νὰ συγκλίνουν ἢ ἀπὸ τὸ ὁποῖο νὰ ξεκινοῦν δρόμοι πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις, διότι πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις εἶναι δυνατὴ ἡ χάραξη δρόμων. Βέβαια ἡ βατότητα αὐτὴ δὲν ἐπιτρέπει νὰ προσδιορισθῆ μὲ ἀκρίβεια ἀπὸ ποῦ μπορεῖ νὰ περνοῦσε ὁ δρόμος ποὺ ὁδηγοῦσε ἀπὸ τὴν Ἀμφαξίτιδα στὴν Ἀλμωπία ἢ τὴν Βοττιαία, γιὰ ἕνα πράγμα μόνο μπορεῖ νὰ ὑπάρχη βεβαιότητα: ὅτι ὁ δρόμος θὰ περνοῦσε ἀπὸ τὴ Βρουμλία, ὄχι μόνο γιατὶ ὑπάρχει ἐκεῖ σήμερα ἡ διασταύρωση Κ ρ ο ύ τ σ ι, ἀλλὰ καὶ γιατὶ ἕνα πλῆθος ἀπὸ ὄστρακα, τόσο στὴν ἴδια τὴ Βρουμλία ὅσο καὶ στὶς παρακείμενες τοποθεσίες Στούρ, Καστανιές, Τσερέσου - Ζάρα,

Εἰκ. 2. Ἡ τοποθεσία Κρούτσι.

Μπουμπίν, Γκραμός, Μπαρόκα, Μόρτζινι κ.ο.κ., δείχνουν ὅτι πρέπει νὰ ὑπῆρχε ἐκεῖ ὁδικὸ δίκτυο ποὺ θὰ ἐξυπηρετοῦσε τὸν πυκνοκατοικημένο αὐτὸ τόπο. Δὲ μποροῦμε νὰ γνωρίζουμε ἂν στὰ χρόνια τοῦ Ἀμύντα Α′ ὑπῆρχαν τόσοι οἰκισμοί, ὅσοι μαρτυροῦνται ἀπὸ τὰ ὄστρακα, ἐφόσον ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα ποτὲ δὲν ἔφθασε ὡς ἐκεῖ. Ὡστόσο ὁ ἀρχαιολογικὸς τόπος μὲ τὴν προελληνικὴ ὀνομασία Στοὺρ ποὺ ἐπισήμανε ὁ G. Weigand[1], θὰ πρέπη νὰ εἶχε κατοικηθῆ πρὶν ἀνεβοῦν στὸ Πάικο οἱ Μακεδόνες. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι οἱ τοποθεσίες ποὺ φέρουν ἔκδηλα χνάρια ἀνθρώπινης ζωῆς βρίσκονται πάντα δίπλα σὲ σημερινοὺς δρόμους. Σὲ μιὰ ἀπὸ αὐτές, τὸ Μπουμπίν, στὰ νότια τῆς Βρουμλίας, ὑπῆρχε κάποιο κτίσμα ποὺ περιελάμβανε ἕξη διαδρόμους μὲ μῆκος γύρω στὰ 30 καὶ πλάτος γύρω στὰ 5 μέτρα καὶ μὲ κατεύθυνση ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότο. Τρία μικρὰ δωμάτια βρίσκονταν στὴ νότια πλευρά τοῦ κτίσματος[2]. Ἡ παράλληλη διάταξη τῶν διαδρόμων

1. G. W e i g a n d, ἔ.ἀ., σ. XXI-XXII.

2. Τὴν περιγραφὴ τοῦ κτίσματος πῆρα ἐπὶ τόπου ἀπὸ τὸν ἰδιοκτήτη τῆς περιοχῆς Δ. Καρδουλάμη, κάτοικο Σκρᾶ. Μὲ διαβεβαίωσε ὅτι βρῆκε θεμέλια βάθους 1,50 μ. ἑπτὰ παράλληλων τοίχων ποὺ εἶχαν κατεύθυνση ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότο. Ἀπὸ αὐτὰ μόνο τὸ θεμέλιο τοῦ ἀκρινοῦ δυτικοῦ τοίχου βρίσκεται ἀκόμη ἀνέπαφο κάτω ἀπὸ τὴ γῆ. Τὰ ἄλλα

καὶ οἱ διαστάσεις τους μαρτυροῦν ὅτι μὲ κάθε πιθανότητα πρόκειται γιὰ σταθμὸ διατροφῆς ζώων — ἱπποφορβεῖο ἢ κάτι τέτοιο. Ἕνα σιδερένιο ἀντικείμενο διασωσμένο ἀκέραιο, ποὺ βρέθηκε μέσα στὸν τέταρτο διάδρομο, ὑπολογίζοντας ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ κτίσματος, ἦταν ἴσως ἡ σφραγίδα μὲ τὴν ὁποία σφραγίζονταν τὰ ζῶα[1]. Ἡ τοποθεσία Μπουμπὶν βρίσκεται στὸ μέσο τοῦ νοητοῦ ἄξονα ποὺ διέρχεται ἀπὸ αὐτὴ καὶ διατρέχει τὸ βόρειο Πάικο ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ ἕως τὴ δυτική του ἄκρη. Νὰ ὑπῆρχε κάποτε ἐκεῖ κάποιο χάνι καὶ μαζὶ σταθμὸς ἀλλαγῆς ζώων; Ἴσως δώση κάποτε τὴν ἀπάν-

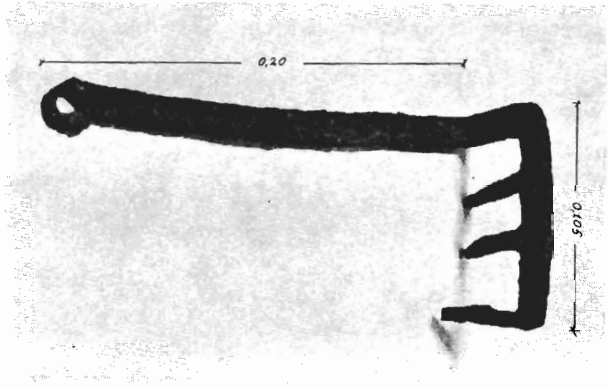

Εἰκ. 3. Σιδερένιο ἀντικείμενο ἀπὸ τὴν τοποθεσία Μπουμπίν.

τηση ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα. Ἐκεῖνο ποὺ πρέπει νὰ τονισθῆ ἐδῶ εἶναι ὅτι, ἂν ἀποδειχθῆ ὅτι ὑπῆρχε πραγματικὰ ἐκεῖ σταθμὸς ἀλλαγῆς ζώων, σὲ ὅποια ἐποχὴ καὶ ἂν ἀνῆκε, ἀποκτᾶ ἰδιαίτερη σημασία ἀναφορικὰ μὲ τὸ ἐξεταζόμενο θέμα.

Ἡ βατότητα τοῦ βόρειου Πάικου ἐξασφαλίζει τὴν διὰ μέσου αὐτοῦ σύνδεση τῆς Ἀμφαξίτιδος τόσο μὲ τὴν Ἀλμωπία, ὅσο καὶ μὲ τὴ Βοττιαία. Ἡ διάβαση τῆς Χούμας ἀποτελεῖ τὸ συντομώτερο δρόμο ποὺ συνδέει τὴν Ἀμφαξίτιδα μὲ τὴν Ἀλμωπία, ἐνῶ ἡ διάβαση τῆς Βρουμλίας ἐξασφαλίζει τὴν ἐπικοινωνία καὶ μὲ τὴν Ἀλμωπία διὰ μέσου τοῦ Ὑδρομύλου, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ Βοττιαία ἀπ᾽ εὐθείας διὰ μέσου διαβάσεων ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ

τὰ κατέστρεψε γιὰ νὰ μπορέση νὰ καλλιεργήση τὸν τόπο. Μέρος τοῦ οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ, πέτρες καὶ κεραμίδια, χρησιμοποίησε γιὰ νὰ κτίση ἕνα μανδρί, ποὺ βρίσκεται σήμερα ἐκεῖ.

1. Βλ. εἰκ. 3. Τὰ τρία δόντια τοῦ ἀντικειμένου, ποὺ θὰ πυρώνονταν στὴ φωτιά, εἶναι πιθανῶς τὰ γράμματα Γ καὶ Π συνεχόμενα. Στὴν ὑπόθεση αὐτὴ μὲ ὁδήγησε ἡ πληροφορία τοῦ ἰδιοκτήτη τοῦ κτήματος ὅτι ἕνα μεγάλο ὀξυπύθμενο πυθάρι ποὺ χώρεσε 32 τενεκέδες βρώμη καὶ ποὺ ἔβγαλε ἀπὸ τὴ γῆ σὲ ἀπόσταση 30 περίπου μέτρων ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ κτίσματος, εἶχε χαραγμένα τὰ γράμματα Γ Π. Κάποια σχέση ἀνάμεσα στὰ γράμματα αὐτὰ καὶ τὰ τρία συνεχόμενα δόντια τοῦ ἀντικειμένου εἶναι πολὺ πιθανή.

συναντοῦν τὸ δρόμο τοῦ Ὑδρομύλου πρὸς τὴ Βοττιαία σὲ νοτιώτερα σημεῖα· οἱ διαβάσεις αὐτὲς θὰ ἄφηναν δεξιὰ τὴν Ἀλμωπία καὶ δὲ θὰ ἐγκατέλειπαν τὰ δυτικὰ ἀντερείσματα τοῦ κυρίως Πάικου, ὥσπου ἔφθαναν στὴ μεταξὺ Ροιδία καὶ Κύρρου περιοχὴ τῆς Βοττιαίας.

Στὴν ἀναζήτηση τῆς «συντόμου ἐς τὴν Μακεδονίην ἐκ Πρασιάδος» διὰ μέσου τοῦ Δυσώρου παίρνει ἰδιαίτερη σημασία τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ βόρειο Πάικο, ποὺ ἀνταποκρίνεται στὴν ἰδιότητα τῆς βατότητας τοῦ Δυσώρου, εἶναι συγχρόνως καὶ μεταλλοφόρος ζώνη. Ἤδη ἔχουμε μιλήσει γιὰ τὴν ἐξαγωγὴ καὶ ἐπεξεργασία μεταλλευμάτων σιδήρου στὴν περιοχὴ τοῦ Ἀρχαγγέλου κατὰ τὸν 11ον αἰώνα μ.Χ.[1]. Ἀλλὰ καὶ σὲ ὁλόκληρη τὴν περιοχὴ ποὺ ἐκτείνεται ἀνάμεσα ἀπὸ Φανὸ (Μαϊαντὰ) καὶ Νώτια ἔχουν βρεθῆ «σιδηροῦχα ὀρυκτά: αἱματίτης, μαγνητίτης (φυσικὸς μαγνήτης), λειμωνίτης, ὤχρα σιδήρου, ὀλίγιστον (ἅπαντα ὀξείδια σιδήρου)»[2]. Εἶναι γνωστὸ ὅτι στὴν περιοχὴ Γουμένιτσας καὶ Κρίβας, στὸ νοτιοανατολικὸ Πάικο, γίνονταν ἐκμεταλλεύσεις γαληνίτου πρὶν ἀπὸ τοὺς βαλκανικοὺς πολέμους. Βρέθηκαν ἐκεῖ φλέβες «γαληνίτου πάχους ἀπὸ ὀλίγων ἑκατοστομέτρων μέχρι δύο σχεδὸν μέτρων ἐντὸς κρυσταλλοπαγῶν σχιστολίθων διασταυρουμένων μετὰ ἀσβεστολιθικῶν πετρωμάτων»[3]. Ἀπὸ λείψανα μεταλλευτικῶν ἐγκαταστάσεων καθὼς καὶ ἀπὸ ὁρισμένα τοπωνύμια ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ μεταλλευτικὸς αὐτὸς πλοῦτος τῶν περιοχῶν αὐτῶν δὲν ἔμεινε ἀνεκμετάλλευτος. Κατὰ μῆκος τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ ρέματος Κοτζὰ-Ντερὲ (τουρκ. Μεγάλο-Ρέμα) ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὴν τοποθεσία Οὔρμα-Λούπουλουϊ (βλαχ. Πέλμα τοῦ Λύκου), πρὸς νότον τοῦ Σκόρκα ντὶ Λέγκαν[4], καὶ χύνεται στὸν Ἀξιὸ μὲ κατεύθυνση ἀπὸ βορειοδυτικὰ πρὸς νοτιοανατολικὰ βρίσκονται οἱ τόποι μὲ τὶς τοπωνυμίες: Μ α ν τ έ ν ο υ (τουρκ. = Μεταλλεῖο), Π έ σ τ ι ρ ι (βλαχ. = Σπηλιά, Στοά), στὴν περιοχὴ Γρίπας, μὲ κατάλοιπα ἀρχαίων ἐγκαταστάσεων ἐξαγωγῆς, κατὰ τὴν παράδοση, χρυσοῦ, καὶ Μ ε τ α λ λ ε ῖ ο στὴν περιοχὴ Μαῦρο Νερό, ὅπου βρίσκεται τὸ μεταλλεῖο μολυβδενίου[5], στὴν ἀριστερὴ ὄχθη τοῦ Κοτζὰ-Ντερέ, ποὺ λειτούργησε καὶ κατὰ τὰ χρόνια τῆς γερμανικῆς κατοχῆς (1941-44). Οἱ τοποθεσίες αὐτὲς ἀνήκουν στὴν περιοχὴ Γκαντάτς[6]. Στὴν ἀρι-

1. Μ. Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ, ἔ.ἀ., σ. 52

2. Γ. Χ α τ ζ η κ υ ρ ι α κ ο ῦ, Δύο μελέται φυσιογνωστικαὶ τῆς Μακεδονίας. Α' Γεωλογικὴ καὶ πετρογραφικὴ σύστασις τῆς Μακεδονίας. Β' Ὁ Μεταλλευτικὸς αὐτῆς πλοῦτος καὶ οἱ γαιάνθρακες αὐτῆς, 1929, σ. 20.

3. Γ. Χ α τ ζ η κ υ ρ ι α κ ο ῦ, ἔ.ἀ., σ. 24.

4. Πρβλ. ὑποσημ. 35.

5. Γ. Χ α τ ζ η κ υ ρ ι α κ ο ῦ, ἔ.ἀ., χάρτην, 8ΜΒ.

6. Διεξοδικὴ πάνω στὸ θέμα τῶν μεταλλικῶν ἐκμεταλλεύσεων τῆς περιοχῆς Γκαντὰτς θὰ πρέπη νὰ εἶναι ἡ μελέτη τοῦ D. F a u c h e r, En Macédoine. Le Gandac. «Annal. de Géographie», XXVIII, 15 Novembre 1919, σ. 471-475, ποὺ δυστυχῶς δὲν εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ δῶ.

στερὴ ὄχθη τοῦ ἴδιου ρέματος ἐκτείνεται ἡ περιοχὴ Μ α ϊ α ν τ ὰ (τουρκ. Μεταλλεῖο), ὅπου ὁ Cvijić ἐπισήμανε κατάλοιπα ἀρχαίων μεταλλικῶν ἐκμεταλλεύσεων[1]. Στὴν περιοχὴ αὐτὴ ὑπάρχουν τὰ χωριὰ Φανός, Πλαγιὰ καὶ Χαμηλό, ἀκριβῶς στὶς θέσεις τῶν ἐγκαταστάσεων τῶν Κονιάρων στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας: Μαϊαντά, Καρα-Σινὰν καὶ Ἀλτσάκ, ποὺ ἀποτελοῦσαν μαζὶ τὸν Μαϊαντά[2]. Εἶναι πολὺ πιθανὸ ἡ ἐγκατάσταση Κονιάρων στὸ Πάικο νὰ ὀφείλεται στὴν παρουσία μεταλλευτικοῦ πλούτου σὲ αὐτό καὶ ἴσως δὲν εἶναι ἄσχετο τὸ γεγονὸς ὅτι τοῦ ρέματος Κοτζὰ-Ντερέ, ποὺ κατὰ τὶς διαβεβαιώσεις τῶν κατοίκων τοῦ Σκρᾶ καὶ ἄλλων χωριῶν τοῦ Πάικου εἶναι χρυσοφόρο, διασώθηκε μόνο ἡ τουρκικὴ ὀνομασία καὶ ἔμεινε ἔτσι ἄγνωστη ἡ παλαιά, ποὺ θὰ ἦταν μὲ πολλὴ πιθανότητα βλαχική, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν βλαχικῶν τοπωνυμίων ποὺ ὑπάρχουν στὴν περιοχὴ αὐτή. Μιὰ ἀκόμη βλαχικὴ ὀνομασία, Πρὶ-Πέστιρι (Πάνω ἀπὸ τὴν Σπηλιά, τὴν Στοά), ποὺ ἀνήκει στὸ μαχαλὰ τοῦ χωριοῦ Σκρᾶ, ὅπου σήμερα βρίσκεται ἡ ἐκκλησία, προέρχεται πιθανῶς ἀπὸ στοὰ μεταλλείου· ἐπίσης κάτοικος τοῦ Σκρᾶ, ὁ Μ. Μανώλης, γνωρίζει ἀπὸ παράδοση ὅτι κάτω ἀπὸ τὸ σπίτι του περνάει στοά. Τέλος προσωπικὰ γνωρίζω ἀπὸ παράδοση (ἡ καταγωγή μου ἀπὸ πατέρα εἶναι ἀπὸ τὸ Σκρά), ὅτι στὴν περιφέρεια τῆς Χούμας εἶχαν ἐπισημανθῆ κατὰ τὴν περίοδο τοῦ α′ παγκοσμίου πολέμου λείψανα ἀρχαίων μεταλλικῶν ἐκμεταλλεύσεων. Ἡ παρουσία ὀρυκτῶν σιδήρου σὲ ὁλόκληρο τὸ βόρειο Πάικο, καθὼς καὶ οἱ τοπωνυμίες καὶ τὰ κατάλοιπα μεταλλευτικῶν ἐγκαταστάσεων σὲ ὅλη του τὴν ἔκταση ὄχι μόνο δὲν ἀντιβαίνουν, ἀλλὰ ἀπεναντίας προσαρμόζονται ἄριστα στὴν ἔκφραση τοῦ Ἡροδότου «μέταλλον Δύσωρον οὖρος», ποὺ ὑποδηλώνει παρουσία μεταλλευτικῶν ἐγκαταστάσεων σὲ ὅλο τὸ μῆκος τῆς ὀρεινῆς διάβασης ποὺ ἀκολούθησαν οἱ πρέσβεις.

Ἡ ἀνταπόκριση τοῦ Πάικου στὰ χαρακτηριστικὰ τῆς βατότητας καὶ τῆς μεταλλοφορίας τοῦ Δυσώρου μᾶς ἐπιτρέπει νὰ προχωρήσουμε στὴν ἀναζήτηση τῆς Πρασιάδος. Ἀνατολικὰ τοῦ Γκαντὰτς καὶ πέρα ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ ὄχθη τοῦ Ἀξιοῦ, ὑπῆρχαν οἱ λίμνες Ἀρτζὰν καὶ Ἀματόβου, ποὺ σήμερα ἔχουν σχεδὸν ἀποξηρανθῆ[3]. Οἱ λίμνες αὐτὲς εἶναι οἱ μόνες ποὺ δὲν ταυτίσθηκαν ποτὲ μὲ τὴν Πρασιάδα, ἂν καὶ βρίσκονται στὸ μεταξὺ Ἀξιοῦ καὶ Στρυμόνος μακεδονικὸ χῶρο. Ἀπὸ αὐτὲς ἡ νοτιώτερη, τοῦ Ἀματόβου, ἦταν ἑλώδης, ἐνῶ ἡ ἄλλη εἶχε ἀμμώδη πυθμένα. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ με-

1. J. Cvijić, ἔ.ἀ., σ. 243.

2. Πρβλ. ὑποσημ. 49.

3. Οἱ λίμνες αὐτὲς ἐπικοινωνοῦσαν μεταξύ τους σὲ περιόδους βροχῶν καὶ ἐτροφοδοτοῦντο ἀπὸ τὰ ἐκχειλίσματα τῆς λίμνης τῆς Δοϊράνης. Ἡ στάθμη τῶν ὑδάτων τῆς λίμνης Ἀρτζὰν κυμαινόταν ἀπὸ 23 ἕως 26 μέτρα καὶ τοῦ Ἀματόβου ἀπὸ 22 ἕως 25. Τὸ καλοκαίρι ἡ στάθμη ἦταν χαμηλότερη ἀπὸ τοῦ Ἀξιοῦ. Οἱ ὄχθες τους ἦσαν ἑλώδεις· βλ. Χ ρ. Ν ά λ τ σ α, Ἡ βόρειος Ἑλλὰς καὶ αἱ ὅμοροι αὐτῆς χῶραι (πολυγραφημένο), σ. 3.

τάβαση ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς λίμνης αὐτῆς στὴ Βοττιαία εἶναι δυνατὴ καὶ σύντομη ἀπὸ τὸ «παρὰ θάλασσαν στεινὸν χωρίον» καὶ κανεὶς λόγος δὲν ὑποχρεώνει σὲ ἀνάβαση στὸ Γκαντάτς, ἀποκλείεται νὰ εἶναι αὐτὴ ἡ Πρασιάς. Ἐξ ἄλλου δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἀναζητήσουμε τὸν Ὄρβηλο κοντὰ στὴ λίμνη αὐτή.

Εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ Πρασιὰς πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ σὲ βορειότερες περιοχές. Ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ Μεγάβαζος στὴν σύγκρουσή του μὲ τοὺς Σιριοπαίονας, τοὺς Παιόπλας καὶ «τοὺς μέχρι τῆς Πρασιάδος» ἀκολούθησε τὴν «ἄνω ὁδόν», (Ἡροδ. V, 15). Ἐφόσον δὲν ὑπάρχει λίμνη ἀνατολικὰ τοῦ Στρυμόνος κατὰ τὸν μέσον ροῦν του, ἡ πορεία τοῦ Μεγαβάζου ὁπωσδήποτε περιέλαβε διάβαση τοῦ Στρυμόνος, τουλάχιστο καθόσον ἀφορᾶ στὴν σύγκρουση μὲ τοὺς «μέχρι τῆς Πρασιάδος», καὶ μάλιστα βορείως τῆς λίμνης τοῦ Ἀχινοῦ, διότι στὴ νότια πλευρά της θὰ ὁδηγοῦσε ἡ «κάτω ὁδός», ποὺ ἐξυπακούεται. Ἑπομένως ὁ Μεγάβαζος κατευθύνθηκε πρὸς τὶς λίμνες Μπουτκόβου καὶ Δοϊράνης. Ὡστόσο δὲν μποροῦμε νὰ γνωρίζουμε ἂν σταμάτησε στὴν πρώτη ἢ προχώρησε ὡς τὴν δεύτερη γιὰ νὰ συναντήση «τοὺς μέχρι τῆς Πρασιάδος». Τὸ μόνο ποὺ μποροῦμε νὰ γνωρίζουμε εἶναι ὅτι μία ἀπὸ τὶς λίμνες αὐτὲς πρέπει νὰ εἶναι ἡ Πρασιὰς καὶ φυσικὰ ἐκείνη ποὺ μὲ τρόπο πιὸ ἱκανοποιητικὸ ἀνταποκρίνεται στὰ τρία στοιχεῖα ποὺ παραδίδονται γι' αὐτὴν ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο: τῆς καταλληλότητας γιὰ λιμναῖες οἰκήσεις, τῆς γειτονίας μὲ τὸ ὄρος Ὄρβηλος καὶ τοῦ συντόμου τῆς ὁδοῦ ἕως τὴν Μακεδονία τοῦ Ἀμύντα Α'.

Ἤδη ὁ Μ. Χρυσοχόου ἐτόνισε ἰδιαίτερα τὴν καταλληλότητα τῆς λίμνης τῆς Δοϊράνης γιὰ λιμναῖες ἐγκαταστάσεις καὶ τὴν ταύτισε μὲ τὴν Πρασιάδα ἐπικαλούμενος καὶ τὸ πρασινίζον χρῶμα της[1]. Πραγματικὰ ἡ λίμνη αὐτή, συγκρινόμενη μὲ τοῦ Μπουτκόβου[2], βρίσκεται σὲ πλεονεκτικώτερη θέση ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτή.

Ἀναφορικὰ μὲ τὸ δεύτερο δεδομένο, σύμφωνα μὲ ὅσα ἐκθέσαμε παραπάνω, ἡ Πρασιὰς εἶναι ἐκείνη ποὺ θὰ ὁδηγήση στὸν Ὄρβηλο τοῦ Ἡροδότου καὶ ὄχι ὁ Ὄρβηλος στὴν Πρασιάδα. Στὴν περίπτωση αὐτὴ τόσο ἡ λίμνη τῆς Δοϊράνης, ὅσο καὶ τοῦ Μπουτκόβου ὁδηγοῦν στὸ Μπέλες, τὴ Βαλαθίστα τῶν βυζαντινῶν χρόνων[3] ποὺ ἀπὸ μερίδα ἐρευνητῶν ταυτίζεται

1. Μ. Θ. Χρυσοχόου, ἔ.ἀ., σ. 27 κ.ἑ. Ὡστόσο τὸ ἴδιο αὐτὸ στοιχεῖο τοῦ χρώματος προβάλλει ὁ D. Detschew, ἔ.ἀ., σ. 377-8, γιὰ νὰ ὑποστηρίξη τὴν ταύτιση τῆς Πρασιάδος μὲ τὴ λίμνη τοῦ Ἀχινοῦ.

2. L. Rey, Observations sur les premiers habitats de la Macédoine recueillies par le Service Archéologique de l' Armée d' Orient 1916-1919 (Region de Salonique), Paris 1921, σ. 2.

3. Κεδρ. II, 458, 4

μὲ τὴν Κερκίνη[1]. Τὸ ὄρος αὐτὸ ὑψώνεται βορείως καὶ τῶν δύο λιμνῶν καὶ καλύπτεται ἀπὸ πυκνὰ δάση[2], πράγμα ποὺ καθιστᾶ πιθανὴ τὴν ὑπόθεση νὰ εἶναι ἐκεῖνο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο οἱ κάτοικοι τῆς Πρασιάδος προμηθεύονταν ξυλεία γιὰ τὴν ὑποστήλωση τῶν οἰκιῶν τους μέσα στὴ λίμνη.

Τὸ ὀρεινὸ συγκρότημα Ὄρβηλος τοποθετεῖται τόσο στὸ χῶρο τῆς Μακεδονίας[3], ὅσο καὶ στὸ χῶρο τῆς Θράκης[4]. Ἔτσι μπορεῖ νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ὄχι μόνο ἀποτελοῦσε τὸ ἐπικρατέστερο ὅριο ἀνάμεσα σὲ αὐτὲς τὶς δύο μεγάλες γεωγραφικὲς ἑνότητες[5], ἀλλὰ καὶ σημείωνε τὴν παρουσία του καὶ στὶς δύο. Ἐὰν ὅμως ἔτσι εἶχαν τὰ πράγματα, τότε ἡ μεγάλη τομὴ τοῦ ἐδάφους ποὺ διαρρέεται ἀπὸ τὸ Στρυμόνα ἐμφανίζεται σὰν στερημένη ἀπὸ κάθε διαχωριστικὴ σημασία, πράγμα ποὺ δὲ συνέβαινε μὲ τὴν παράλληλη περίπου τομὴ ποὺ διαρρέεται ἀπὸ τὸ Νέστο, ἀναμφισβήτητο δυτικὸ ὅριο τῆς Ροδόπης. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως μεριά, τὸ παραδιδόμενο ἀπὸ τὸ Στράβωνα, VII, 36, παράγωγο τοῦ ὀρώνυμου Ὄρβηλος «Παρορβηλία» εἶναι φανερὸ ὅτι ἐκτοπίζει τὸν Ὄρβηλο ἀνατολικὰ τοῦ Στρυμόνος, ἐφόσον ἡ ἐπονομαζόμενη μὲ τὸ παράγωγο αὐτὸ χώρα, ποὺ ἀναμφισβήτητα ἐκτείνεται δυτικὰ τοῦ ἴδιου ποταμοῦ, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ περιλαμβάνη καὶ τὸν Ὄρβηλο. Ἀντίθετα τὸ παράγωγο «Ὀρβηλία», ποὺ ἀνήκει στὴν ἴδια χώρα[6], προϋποθέτει τὴν παρουσία τοῦ ὄρους Ὄρβηλος μέσα σὲ αὐτή. Νομίζουμε ὅτι ἡ μόνη ἐξήγηση ποὺ μπορεῖ νὰ δοθῆ στὸ πρόβλημα αὐτὸ εἶναι τῆς μεταφορᾶς τοῦ ὀρώνυμου ἀπὸ τὰ ἀνατολικὰ τοῦ Στρυμόνος στὰ δυτικά, ὡς ἑξῆς: Ἀπὸ τὴν ἔκφραση τοῦ Στράβωνα, VII, 36, «τὸν αὐλῶνα (τῆς Παρορβηλίας) τὸν ἀπὸ Εἰδομένης» συνάγεται ὅτι ἡ Παρορβηλία εἶχε περισσότερους ἀπὸ ἕνα αὐλῶνες, γιατὶ διαφορετικὰ ὁ προσδιορισμὸς «τὸν ἀπὸ Εἰδομένης» θὰ ἦταν περιττός. Πραγματικὰ δυτικὰ τοῦ Στρυμόνος καὶ βορείως τῆς Βισαλτίας διακρίνουμε τρεῖς αὐλῶνες: τοῦ Ἀξιοῦ, μεταξὺ Μαριάνσκα καὶ Πλάους, τοῦ Στρούμιτσα (Μικροῦ Στρυμόνος), βορείως τοῦ Μπέλες, καὶ τῆς Δοϊρά-

---

1. Θουκ. II, 98. Βλ. σχετικὰ Oberhummer, R.E.XI[1] (1921), 309, 9 κ.ἑ. Ὡστόσο ἂν πραγματικὰ κατοικοῦσαν ἐκεῖ οἱ Ὀρρέσκιοι, τῶν ὁποίων ἡ ἐπωνυμία κατὰ τὸν J. N. Svoronos, ἔ. ἀ., σ. 52 κ.ἑ. (πρβλ. καὶ χάρτη του), δείχνει ὅτι ἦσαν ὀρεσίβιοι, μὲ ἕνα τέτοιο ἐνδεχόμενο δὲν συμβιβάζεται ἡ πληροφορία τοῦ Θουκυδίδη, αὐτόθι, ὅτι ἡ Κερκίνη ἦταν «ἔρημον ὄρος».

2. Γ. Χατζηκυριακοῦ, Σκέψεις καὶ ἐντυπώσεις ἐκ περιοδείας ἀνὰ τὴν Μακεδονίαν (1905-1906), ΙΜΧΑ 58, β′ ἔκδ., Θεσσαλονίκη 1962, σ. 65, 67. Πρβλ. Μ. Θ. Χρυσοχόου, ἔ.ἀ., σ. 25.

3. Plin. N.H., IV, 35.

4. Pomp. Mel., II, 17.

5. Στράβ. VII, 10, Πτολ. III, 9, 1.

6. Βλ. ὅτι ἡ Γαρησκὸς ἀναφέρεται καὶ ὡς πόλη τῆς Ὀρβηλίας, Πτολ., III, 12, 22, καὶ ὡς πόλη τῆς Παρορβηλίας, Στράβ., VII, 36.

νης-Μπουτκόβου, νοτίως τοῦ Μπέλες[1]. Ἀπὸ αὐτοὺς οἱ δύο τελευταῖοι παράκεινται τοῦ αὐλῶνος τοῦ Στρυμόνος. Ὁ αὐλὼν αὐτὸς εἶναι ἐνδεχόμενο στὸ τμῆμα του ποὺ ἐκτείνεται βορείως τῆς Βισαλτίας νὰ ἔφερε τὸ ὄνομα Ὀρβηλία, ἐφόσον βρίσκεται σὲ ἐπαφὴ μὲ τὰ δυτικὰ ἀντερείσματα τοῦ Ὀρβήλου (τοῦ Ἀρριανοῦ). Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἕνας ἀπὸ τοὺς παρακείμενους αὐλῶνες μποροῦσε νὰ ὀνομασθῆ Παρορβηλία καὶ ἡ Παρορβηλία αὐτὴ μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου νὰ δημιουργήση ἕνα νέον Ὄρβηλο, τὸ Μπέλες, ποὺ ἐκτείνεται παράλληλα καὶ ἀνάμεσα στοὺς δύο αὐλῶνες, Στρούμιτσα καὶ Δοϊράνης-Μπουτκόβου. Ἐν συνεχείᾳ ἡ παρουσία Ὀρβήλου δυτικὰ τοῦ Στρυμόνος μποροῦσε νὰ προκαλέση ἐπέκταση τῆς Ὀρβηλίας πρὸς δυσμὰς μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ὀνομάζεται Παρορβηλία καὶ Ὀρβηλία ὁλόκληρη ἡ περιοχὴ ἀπὸ τὸ Στρυμόνα ὡς τὸν Ἀξιό. Τὸ Μπέλες δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ θεωρηθῆ ὅτι ἀνήκει στὶς μεσημβρινὲς δειράδες τοῦ Ὀρβήλου, ὅπως ὑποστηρίχθηκε[2], γιατὶ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἀγνοηθῆ ὁ αὐλὼν τοῦ Στρυμόνος ποὺ ἐκτείνεται βορείως τῆς Ἡρακλείας, δηλ. ὁ «Κίμπα Λόγγος» τῶν βυζαντινῶν χρόνων[3]. Ἐφόσον ὅμως τὰ χωρία τοῦ Ἡροδότου V, 16 καὶ V, 17 ὁδηγοῦν στὸ Μπέλες, νομίζουμε ὅτι ἡ λύση τῆς μεταφορᾶς τοῦ ὀρώνυμου Ὄρβηλος μὲ τὸν τρόπο ποὺ δείξαμε παραπάνω εἶναι ἡ μόνη ποὺ ἀπομένει.

Κάτω ἀπὸ τὶς προϋποθέσεις αὐτές, τόσο ἡ λίμνη τοῦ Μπουτκόβου, ὅσο καὶ τῆς Δοϊράνης βρίσκονται «παρὰ σφυρὸν Ὀρβηλοῖο»[4]. Γι' αὐτὸ ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς γειτονίας μὲ τὸν Ὄρβηλο δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ προτιμηθῆ ἡ μιὰ σὲ βάρος τῆς ἄλλης. Τὸ τρίτο ὅμως στοιχεῖο, «τῆς συντόμου ἐς τὴν Μακεδονίην», συνηγορεῖ ἀποφασιστικὰ γιὰ τὴν ταύτιση μὲ τὴν Πρασιάδα τῆς λίμνης τῆς Δοϊράνης, γιατὶ ἡ λίμνη αὐτὴ βρίσκεται ἀκριβῶς βορειοανατολικὰ τῆς προέκτασης τῶν ὀρεινῶν διαβάσεων τῆς Χούμας καὶ τῆς Βρουμλίας ποὺ ὁδηγοῦν ἀπὸ τὴν κοιλάδα τῆς Γευγελῆς πρὸς τὴν Ἀλμωπία καὶ τὴν Βοττιαία.

Ὕστερα ἀπὸ ὅσα ἐκθέσαμε παραπάνω, κλείνουμε τὴ μελέτη μας αὐτὴ

---

1. Ὑποτηρίχθηκε ὡστόσο ὅτι ἡ Παρορβηλία ἔχει ἕνα αὐλῶνα, «τὸν ἀπὸ Εἰδομένης», ποὺ ταυτίσθηκε διαδοχικὰ καὶ μὲ τοὺς τρεῖς αὐλῶνες· βλ. τὴν σχετικὴ βιβλιογραφία στῆς F. Papazoglu, ἔ.ἀ., σ. 258. Ἡ ἴδια αὐτόθι, ὑποστηρίζει ὅτι προσεκτικὴ μελέτη τοῦ χωρίου τοῦ Στράβωνα, VII, 36, ἀποκαλύπτει ὅτι «ὁ αὐλὼν ὁ ἀπὸ Εἰδομένης» ἐκτείνεται νοτίως τοῦ Μπέλες. (Μοῦ μετάφρασε ὁ σερβομαθὴς συνάδελφος Ι. Παπαδριανός, τὸν ὁποῖον ἀπὸ τὴν θέση αὐτὴ εὐχαριστῶ θερμά). Βλ. τὴν ἴδια ἄποψη καὶ στοῦ D. Detschew, ἔ.ἀ., σ. 343.

2. Μ. Θ. Χρυσοχόου, ἔ.ἀ., σ. 26.

3. Κεδρ. II, 457, 15: ἀπόδοση στὴν ἑλληνικὴ τοῦ βλαχόθετου Campullung, βλ. O. Tafrali, Thessalonique des origines au XIVe siècle, Paris 1919, σ. 167, ὑποσημ. 1. Πρβλ. Schlumberger, παρὰ Tafrali, ἔ.ἀ., σ. 166, ὑποσημ. 6.

4. Ἡ ποιητικὴ ἔκφραση ἀπὸ Anthol. Gr. VI, 114,5.

μὲ τὴ διατύπωση τῶν τελικῶν συμπερασμάτων καὶ μερικῶν σκέψεων:

Δύσωρον εἶναι τὸ μέτριον ὄρος (Mittelgebirge) ποὺ ὑψώνεται κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς ὄχθης τοῦ Ἀξιοῦ ἀπὸ τὸ ὕψος τῆς Χούντοβας ὡς τὸ «παρὰ θάλασσαν στεινὸν χωρίον».

Τὸ «μέταλλον Δύσωρον» μὲ κάθε πιθανότητα παρῆγε σίδηρον, ἐφόσον τόσο ἡ διάβαση τῆς Χούμας, ὅσο καὶ τῆς Βρουμλίας διασχίζουν σιδηροφόρο ζώνη τοῦ Πάικου. Μεταλλευτικὲς ἐγκαταστάσεις πρέπει νὰ βρίσκονταν σὲ ὅλο τὸ μῆκος τῆς διάβασης ποὺ ἀκολούθησαν οἱ πρέσβεις.

Τὸ μέταλλον Δύσωρον ἦταν ἴσως ἐν ἐνεργείᾳ μεταλλεῖο πρὶν ἀπὸ τὴν

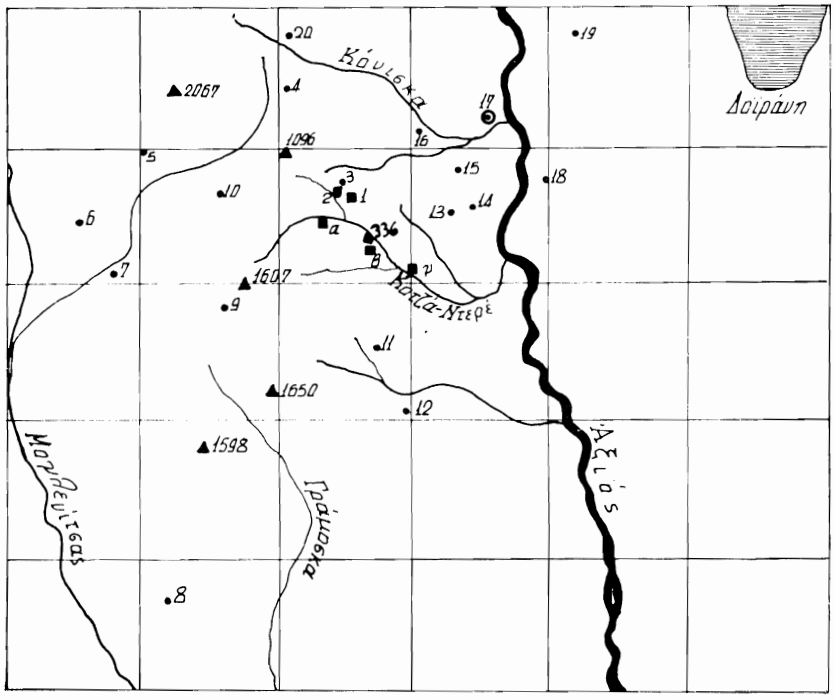

Σχεδιάγραμμα τῆς περιοχῆς Πάικου.

1. Κρούτσι, 2. Στούρ, 3. Σκρά, 4. Χούμα, 5. Νώτια, 6. Θηριόπετρα, 7. Ὑδρόμυλοι, 8. Παλαιόκαστρο (Κύρρος), 9. Μεγάλα Λειβάδεια, 10. Ἀρχάγγελος, 11. Κάρπη, 12. Γουμένιτσα, 13. Φανός, 14. Πλαγιά, 15. Χαμηλό, 16. Μουίν, 17. Γευγελή, 18. Εὔζωνοι, 19. Μπογδάντσα, 20. Κόινσκο. α. Μαντένου, β. Πέστιρι, γ. Μεταλλεῖο.

ἐπέκταση τῶν Μακεδόνων στὴν Ἀλμωπία. Ἡ ἐγκατάσταση Ἀλμώπων στὸ Παγγαῖο, κατ' ἐξοχὴν μεταλλοφόρο περιοχή, ποὺ τεκμαίρεται ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ ποὺ βρῆκε ἐκεῖ ὁ καθηγητὴς Γ. Μπακαλάκης[1], εἶναι ἴσως ἐνδεικτικὴ παλαιᾶς καὶ ἀπὸ παράδοση ἐμπειρίας τῶν Ἀλμώπων σὲ ἐργασίες μεταλλείου. Κάτω ἀπὸ μιὰ τέτοια προϋπόθεση, ἡ σιδηροφόρος ζώνη ποὺ ἐκτείνεται ἀπὸ τὴ Νώτια ὡς τὸ Φανὸ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ εἶχε μείνει ἀνεκμετάλλευτη.

Κατὰ τὴν ἐποχὴ στὴν ὁποία ἀναφέρεται τὸ χωρίο τοῦ Ἡροδότου V, 17, ὁ παραγόμενος σίδηρος μὲ κάθε πιθανότητα «ἐφοίτα τῷ βασιλεῖ Ἀμύντᾳ». Τὸ μακεδονικὸ κράτος ποὺ περιελάμβανε ἤδη τὴν Ἀλμωπία, δὲν θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ ἐξασφαλίζη τὴν κατοχή του στὴν περιοχὴ αὐτὴ χωρὶς νὰ ἐλέγχη τὶς διαβάσεις πρὸς αὐτήν. Ἀπὸ τὸ χωρίο τοῦ Ἡροδότου διαφαίνεται ὅτι πραγματικὰ τὸ Δύσωρον ἦταν ἐν ἐνεργείᾳ μεταλλεῖο· ἀπὸ αὐτὸ ἐξυπακούεται ὅτι τὸ μακεδονικὸ κράτος κατεῖχε τὶς μεταλλευτικὲς ἐγκαταστάσεις ποὺ βρίσκονταν κατὰ μῆκος τῆς ὀρεινῆς διάβασης ποὺ ὁδηγοῦσε διὰ μέσου τοῦ βόρειου Πάικου πρὸς τὴν Ἀλμωπία καὶ τὴ Βοττιαία.

Ἡ «σύντομος ἐς Μακεδονίην ἐκ Πρασιάδος» ἔχει κατεύθυνση ἀπὸ βορειοανατολικὰ πρὸς νοτιοδυτικὰ καὶ περιλαμβάνει: 1) Διάβαση ἀπὸ τὴ λοφώδη ἔκταση ἀνάμεσα στὴ λίμνη τῆς Δοϊράνης καὶ τὴν Μπογδάντσα· στὸ τμῆμα αὐτὸ πρέπει νὰ βρίσκεται τὸ ἀργυρεῖον ποὺ «ἔχεται τῆς λίμνης». 2) Διάβαση πεδινὴ ἀπὸ τὸν κάμπο τῆς Γευγελῆς. 3) Διάβαση ὀρεινή, εἴτε ἀπ' τὸ λαιμὸ τῆς Χούμας εἴτε ἀπὸ τὴ διασταύρωση τῆς Βρουμλίας. Ἡ δεύτερη διάβαση ἔχει περισσότερες πιθανότητες νὰ εἶναι ἐκείνη ποὺ ἀκολούθησαν οἱ πρέσβεις, γιατὶ παρακολουθεῖ ἀπὸ πιὸ κοντὰ τὸ νοητὸ ἄξονα ποὺ φέρνει ἀπὸ τὴν Πρασιάδα πρὸς τὴν Βοττιαία, ἀνταποκρίνεται δηλ. περισσότερο στὴν ἰδιότητα τῆς συντομίας ποὺ τεκμαίρεται καὶ ἀπὸ τὸν ἁλματώδη χαρακτῆρα τῆς ἀφήγησης τοῦ Ἡροδότου: «Δύσωρον ὑπερβάντι εἶναι ἐν Μακεδονίῃ». Τῆς ὀρεινῆς αὐτῆς διάβασης μποροῦμε νὰ αἰσιοδοξοῦμε ὅτι εἶναι ἐνδεχόμενο νὰ εὑρεθοῦν λείψανα· ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο V, 12, πληροφορούμεθα ὅτι οἱ πρέσβεις τοῦ Μεγαβάζου εἶχαν μαζί τους «ὀχήματα καὶ θεράποντας καὶ πολλὴν παρασκευήν», πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι πέρασαν ἀπὸ ἁμαξιτὸ δρόμο καὶ δρόμος ἁμαξιτὸς πάνω στὸ μαλακὸ ἔδαφος τοῦ Πάικου δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ συντηρηθῆ χωρὶς λιθόστρωση.

Ἡ ταύτιση τοῦ Δυσώρου μὲ τὸ μέτριον ὄρος ποὺ ὑψώνεται κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς ὄχθης τοῦ μέσου ροῦ τοῦ Ἀξιοῦ δίνει στὴν ἔκφραση τοῦ Ἡροδότου «Δύσωρον ὑπερβάντι εἶναι ἐν Μακεδονίῃ» τὸ παρακάτω περιεχόμενο:

Μιὰ ἐγκάρσια διάβαση τοῦ Δυσώρου ἀπὸ ἀνατολὰς πρὸς δυσμὰς ἢ ἀπὸ βορειοανατολικὰ πρὸς νοτιοδυτικὰ σημειώνει τὴν εἴσοδο ἀπὸ τὴν περὶ τὴν

1. Χ. Γ. Ἀνδρεάδου, ἔ.ἀ., σ. 318.

Πρασιάδα περιοχὴ στὴ Μακεδονία. Ἡ διάβαση αὐτὴ χωρίζει τὸ ὄρος Δύσωρον σὲ δύο τμήματα, ἕνα πρὸς βορρᾶν καὶ ἕνα πρὸς νότον, αὐτὸ ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὸ σημερινὸ Πάικο. Ἡ παρουσία τοῦ νότιου τμήματος τοῦ Δυσώρου μὲ τὰ ἐν ἐνεργείᾳ μεταλλεῖα του μέσα στὰ ὅρια τῆς Μακεδονίας δὲ δημιουργεῖ πρόβλημα, ἂν σκεφθοῦμε ὅτι ὁ Ἡρόδοτος, καθὼς περιέγραφε τὴν πορεία τῶν πρέσβεων ἀπὸ τὴν Πρασιάδα πρὸς τὴ Μακεδονία, πρέπει νὰ εἶχε στὴν σκέψη του τὴν πεδινὴ Μακεδονία καὶ μάλιστα τὴ Βοττιαία, ὅπου βρισκόταν καὶ ἡ πρωτεύουσα Αἰγαί, ποὺ ἦταν καὶ τὸ τέρμα τῆς πορείας τους. Ἡ ἐγκάρσια αὐτὴ διάβαση τοῦ Δυσώρου ἴσως παρακολουθεῖ τὴν ὁροθετικὴ γραμμὴ τῆς Μακεδονίας τοῦ 513 πρὸς τὴν πλευρὰν αὐτή.

Ἵδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου Αἵμου ΜΑΡΙΑ Γ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

RÉSUMÉ

Marie Papageorgiou, «Ἔστι ἐκ τῆς Πρασιάδος λίμνης σύντομος κάρτα ἐς τὴν Μακεδονίην» (Ἡροδ. V, 17)

L'auteur fait un examen approfondi du passage d'Hérodote V, 17 et conclut qu' Hérodote parle de deux mines dont l'une se trouve entre le lac Prasias et le mont Dysoron et l'autre c'est le même mont Dysoron. En ce qui concerne le lac du passage, elle accepte qu'il s'agit du lac de Doirane et ajoute que Dysoron doit être la chaîne qui s'élève de long le cours d'Axios, du Hudova jusqu' à «τὸ παρὰ θάλασσαν στεινὸν χωρίον» (d'après Hérod. VII, 123). Elle croit que sous la règne d'Amyntas Ier la partie du sud de cette chaîne de monts, nommée Paikon, appartenait à la Macédoine, et en ajoutant d'autres arguments toponymiques et géologiques, conclut que la route «σύντομος κάρτα» passait à travers le Paikon septentrional.